

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут
«Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА
на тему:
«Культура козацького бароко XVIII століття»

Виконала: здобувачка вищої освіти
4 курсу групи ДМП-КТР21
спеціальності: 032 Історія та археологія
освітньої програми: Краєзнавчо-туристична
робота

Павленко / Олександра Павленко
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник:

Ольга КАШАБА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент:

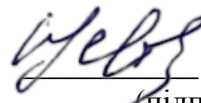
Сергій КУДЕЛКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків 2025

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА**

Навчально-науковий інститут Українська інженерно-педагогічна академія
Кафедра краєзнавчо-туристичної роботи соціальних і гуманітарних наук
Спеціальність 032 Історія та археологія
Освітньо-професійна програма Краєзнавчо-туристична робота

ЗАТВЕРДЖУЮ
В. о. завідувачки кафедри
краєзнавчо-туристичної
роботи, соціальних і
гуманітарних наук

 Ірина ЩЕРБИНА
(підпис)
«14» квітня 2025 р.

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

здобувачу вищої освіти Олександрі Павленко

1. Тема роботи: **Культура козацького бароко XVIII століття**
затверджена наказом університету № 4801-5/925 від «11» _____ квітня 2025 р.
2. Термін здачі закінченої роботи «30» травня 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи

Мета роботи – Комплексно дослідити феномен козацького бароко XVIII століття як культурно-історичне явище, розкрити його художньо-естетичну специфіку, філософські засади та вплив на формування української національної ідентичності у контексті європейської культурної традиції.

Об'єкт дослідження – Культура козацького бароко XVIII століття як складова української духовної та мистецької традиції.

Предмет дослідження – Художні, архітектурні, релігійно-естетичні та духовно-світоглядні особливості козацького бароко, а також його вплив на формування культурної парадигми України XVIII століття.

4. Зміст роботи (перелік питань, які належить розробити):

Вступ

Розділ 1 Теоретико-методологічні засади дослідження феномену козацького бароко

Розділ 2 Історико-культурні виміри українського бароко XVIII століття

Розділ 3 Естетичні і духовні параметри барокової культури доби козацтва

Висновки

Список використаних джерел

Додатки

5. Дата видачі завдання «14» квітня 2025 р.

Керівник роботи

(підпис)

Ольга КАШАБА
(ім'я, прізвище)

Завдання прийняв/ла до виконання

(підпис)

Олександра Павленко
(ім'я, прізвище)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК виконання кваліфікаційної роботи

№ з/п	Назва етапів роботи	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдання
1	Вступ	18.04.2025	
2	Розділ 1	26.04.2025	
3	Розділ 2	07.05.2025	
	Розділ 3	19.05.2025	
	Висновки	21.05.2025	
	Додатки	23.05.2025	
	Список використаних джерел	27.05.2025	
	Оформлення випускної роботи та ілюстративного матеріалу	30.05.2025	

Здобувачка вищої освіти

Павленко

Олександра Павленко

Керівник

Ольга

Ольга КАШАБА

Анотація

Дипломна робота присвячена дослідженню культури козацького бароко XVIII століття як унікального явища української духовної та мистецької спадщини. У роботі проаналізовано витoki, художні особливості, філософські засади та вплив бароко на формування національної ідентичності. Розкрито специфіку синтезу західноєвропейських барокових традицій з автентичними елементами української культури, зокрема козацькою духовністю, естетикою і світоглядом. Особливу увагу приділено архітектурі, іконопису, літературі, музиці та декоративному мистецтву епохи, що відображають гармонію між релігійним і героїко-громадянським початками.

У роботі з'ясовано значення козацького бароко як носія національних цінностей, засобу самовираження народу в умовах політичних викликів та засобу діалогу між українською і європейською культурами. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у культурології, мистецтвознавстві, музейній та освітній сфері, а також для збереження й популяризації культурної спадщини України.

Ключові слова: *козацьке бароко, українська культура XVIII століття, бароковий стиль, архітектура, іконопис, духовність, естетика, національна ідентичність, сакральне мистецтво, героїко-релігійна символіка, європейський культурний контекст.*

Abstract

This thesis explores the culture of Cossack Baroque in 18th-century Ukraine as a unique phenomenon of national spiritual and artistic heritage. The study examines the origins, artistic features, philosophical foundations, and the impact of Baroque culture on the formation of Ukrainian national identity. It highlights the synthesis of Western European Baroque traditions with authentic elements of Ukrainian culture, particularly Cossack spirituality, aesthetics, and worldview. Special attention is given to architecture, icon painting, literature, music, and decorative arts, which reflect the harmony between religious and heroic-civic principles.

The research emphasizes the importance of Cossack Baroque as a bearer of national values, a means of cultural self-expression in times of political upheaval, and a channel for dialogue between Ukrainian and European traditions. The practical significance of the study lies in its potential application in cultural studies, art history, museum work, education, and the preservation and promotion of Ukraine's cultural heritage.

Keywords: *Cossack Baroque, Ukrainian culture of the 18th century, Baroque style, architecture, icon painting, spirituality, aesthetics, national identity, sacred art, heroic-religious symbolism, European cultural context.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ КОЗАЦЬКОГО БАРОКО XVIII СТОЛІТТЯ.....	6
1.1. Історіографія дослідження козацького бароко.....	6
1.2. Історико-філософська ретроспектива.....	17
1.3. Козацька культура як об'єкт культурологічного аналізу.....	25
РОЗДІЛ II. ІСТОРИЧНІ ВИМІРИ ФЕНОМЕНУ БАРОКО В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ КОЗАЦТВА XVIII СТОЛІТТЯ.....	33
2.1. Козацька державність – основа вітчизняної культури XVIII століття.....	33
2.2. Характеристика художнього стилю бароко та його прояви в європейській культурі.....	40
2.3. Українське "козацьке бароко" та його прояви в національній культурі.....	45
РОЗДІЛ III. ВПЛИВ КОЗАЦЬКОГО БАРОКО НА УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРУ XVIII СТОЛІТТЯ.....	55
3.1. Релігійно-естетичні засади «бароковості» в архітектурі козацької доби.....	55
3.2. Краса "внутрішньої" людини в духовній культурі козацького бароко.....	59
3.3. Бароковий іконопис в культурі українського козацтва.....	69
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ.....	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. Козацьке бароко – унікальне явище, яке органічно поєднало в собі велич європейського бароко з автентичними рисами української культури. У XVIII столітті цей стиль став не лише втіленням художніх ідей, а й глибоким відображенням соціальних, релігійних і духовних прагнень українського народу. У сучасному контексті дослідження культури козацького бароко є надзвичайно актуальним, оскільки воно дозволяє зрозуміти витоки національної ідентичності та культурного самобуття України. Актуальність зумовлена, по-перше, необхідністю збереження культурної спадщини, особливо в умовах глобалізації, яка часто стирає унікальні риси локальних культур. Козацьке бароко є яскравим свідченням того, як українська культура змогла не лише вписатися в європейський культурний контекст, а й внести в нього власний неповторний внесок. Дослідження цього феномену допомагає зберегти історичну пам'ять і утвердити українську культурну ідентичність у світовому вимірі. По-друге, козацьке бароко є прикладом інтеграції мистецтва і духовності. У цей період створювалися шедеври, які втілювали високі моральні та естетичні ідеали. Церкви, собори, ікони, літературні твори цієї доби несуть у собі гармонію форми та змісту, що актуально й сьогодні, коли суспільство шукає способів поєднання матеріального прогресу з духовним розвитком. По-третє, актуальність дослідження зростає у світлі сучасних викликів, зокрема, у збереженні української культурної спадщини під час соціальних і політичних потрясінь. Барокові пам'ятки архітектури, ікони, рукописи – це не просто елементи історії, а символи стійкості і творчої сили українського народу, які потребують уваги, реставрації та популяризації.

Тому, дослідження козацького бароко дає змогу переосмислити роль України у формуванні європейського культурного ландшафту. Воно підтверджує, що українська культура завжди була відкритою до діалогу з іншими традиціями, зберігаючи водночас свою автентичність.

Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена її значенням для збереження національної спадщини, духовного розвитку суспільства та відновлення історичної справедливості щодо місця України в європейській культурній історії. Культура козацького бароко є джерелом натхнення для сучасності, яке нагадує, що ідентичність народу ґрунтується на його історії, духовності та культурі.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивченню української культури доби Бароко присвячено наукові праці таких дослідників, як А. Адруг, І. Бетко, А. Бичко, І. Бичко, І. Бондаревська, Л. Довга, С. Журавльова, О. Зосім, І. Ісіченко, М. Кашуба, С. Киселиця, С. Кримський, Д. Кучерюк, В. Литвинов, В. Личковах, А. Макаров, С. Маслюк, С. Мащенко, О. Морозов, М. Ольховик, Б. Парахонський, В. Співак, Д. Степовик, Л. Терещенко-Кайдан, Л. Ушкалов, Д. Чижевський, Л. Чорна, О. Чорний.

Об'єкт дослідження: Культура козацького бароко XVIII століття як явище української національної та європейської культурної спадщини.

Предмет дослідження: Художні, архітектурні, релігійно-естетичні та духовні особливості козацького бароко, а також його вплив на формування української культури XVIII століття.

Мета дослідження: Дослідити культуру козацького бароко XVIII століття, виявити її унікальні риси, значення для української національної ідентичності та зв'язок із загальноєвропейським культурним контекстом.

Завдання дослідження:

- Визначити теоретико-методологічні засади аналізу феномену козацького бароко.
- Розкрити історичні передумови формування козацького бароко в Україні.
- Охарактеризувати художній стиль бароко та його адаптацію в українській культурі.
- Проаналізувати основні прояви козацького бароко в архітектурі, іконописі, літературі та інших мистецьких формах.

- Дослідити релігійно-естетичні аспекти козацького бароко та їх вплив на духовне життя епохи.
- Оцінити значення козацького бароко для збереження культурної спадщини та розвитку сучасної української культури.

Методи дослідження: при написанні роботи використовувались такі загальнонаукові методи дослідження, як історизм, методи логічного і порівняльного аналізу, системного аналізу, зіставлення, систематизації, метод аналізу і синтезу та інші.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані для збереження, популяризації та осмислення української культурної спадщини. Отримані висновки стануть корисними для: створення науково-популярних видань, присвячених українському бароко; реставрації та збереження архітектурних пам'яток козацького бароко; інтеграції естетичних принципів козацького бароко у сучасну архітектуру, дизайн та мистецтво; розширення туристичних маршрутів, спрямованих на ознайомлення з культурною спадщиною України.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі культури козацького бароко XVIII століття як явища, що сформувалося на перетині європейських і українських культурних традицій. Зокрема: Уточнено особливості художнього стилю козацького бароко в контексті національної культури. Виявлено специфіку духовно-естетичних засад українського бароко, які поєднують релігійні ідеї, народні традиції та ідеали героїчності. Розкрито роль козацького бароко у формуванні національної ідентичності українського народу. Оцінено вплив барокового мистецтва на подальший розвиток української культури, зокрема в архітектурі, іконописі та літературі.

Структура дослідження. Дипломна робота складається з вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 85 сторінок, список використаних джерел налічує 40 найменувань.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ КОЗАЦЬКОГО БАРОКО XVIII СТОЛІТТЯ

1.1. Історіографія дослідження козацького бароко

Козацьке бароко XVIII століття є однією з найбільш яскравих сторінок української культури, відображаючи національну ідентичність, духовність та соціально-політичну самобутність. Це явище в архітектурі, літературі, живописі й музичному мистецтві стало символом української культури доби Гетьманщини. У цьому есе розглянемо, як різні дослідники аналізували й оцінювали козацьке бароко, звертаючи увагу на його значення та вплив.

Історіографія козацького бароко бере початок, коли увагу до української культури почали привертати вчені-романтики. Одним із перших, хто звернувся до цього явища, був Микола Костомаров, який досліджував духовний зміст української культури та зв'язок мистецтва із національною ідентичністю. У його працях козацьке бароко постає як відображення боротьби українського народу за свободу.

Радянська ідеологія часто спрощувала або ігнорувала значення цього явища через його зв'язок із релігією та козацькою елітою. Проте такі вчені, як Дмитро Антонович та Сергій Маслов, намагалися зберегти науковий підхід, підкреслюючи унікальність архітектури козацького бароко, зокрема Софійського собору в Києві, Покровської церкви в Харкові та Троїцького собору в Чернігові. Відновлення національної ідентичності спонукало до нового погляду на козацьке бароко. Праці Олени Апанович, Ярослава Ісаєвича та інших висвітлюють козацьке бароко як вияв синтезу західноєвропейських традицій і місцевої народної культури.

Основна увага істориків зосереджена на церковному будівництві. Наприклад, дослідження Михайла Грушевського підкреслюють гармонію між західним бароко та українською дерев'яною архітектурою.

У літературознавстві козацьке бароко асоціюється з творчістю Григорія Сковороди, Івана Величковського та Лазаря Барановича. Сучасні дослідники, такі як Тамара Гундорова, аналізують барокові тексти як відображення тогочасного світогляду. Козацьке бароко часто розглядається як культурна відповідь на виклики польської та московської експансії. Історики, такі як Наталія Яковенко, підкреслюють, що через барокову культуру козацтво закріплювало свою елітарність і політичну суб'єктність.

На сьогодні козацьке бароко визнане важливою складовою європейської культурної спадщини. Українські науковці активно співпрацюють із зарубіжними колегами для глибшого аналізу цього феномену. Розвиток цифрових технологій сприяє доступу до архівів і створенню інтерактивних платформ для вивчення барокового мистецтва.

Козацьке бароко XVIII століття є символом українського культурного відродження та виявом національної ідентичності. Історіографія його дослідження свідчить про тривалий інтерес до цієї теми, яка об'єднує різні покоління вчених і сприяє утвердженню України в світовій культурній спадщині. Бароко як художній стиль виникло в Європі наприкінці XVI століття, поширюючись під впливом епохи Контрреформації. Воно стало відповіддю на нові виклики часу, зокрема кризу середньовічного світогляду та пошук гармонії між раціональністю і духовністю. Для європейського бароко характерна виразність, емоційна напруженість, прагнення до величі та ідеалізації. Через складні історичні обставини, зокрема польсько-литовську експансію, Україна сприйняла цей стиль у специфічній формі, інтегрувавши його до національної культури.

Прийшовши на українські землі через польський культурний вплив і завдяки активним зв'язкам із Західною Європою, бароко набуло особливого розвитку в Гетьманщині – політичному центрі українського козацтва. Саме козацьке середовище стало тим ґрунтом, на якому бароко трансформувалося у «козацьке бароко» – стиль, що відобразив не лише естетичні вподобання

епохи, а й героїчну боротьбу за свободу, національну ідентичність та духовне відродження українців.

XVIII століття стало періодом розквіту козацького бароко. У цей час українські землі переживали підйом культурного розвитку завдяки підтримці з боку козацької старшини, яка фінансувала будівництво церков, розвиток іконопису, літератури та інших мистецьких напрямків. Архітектурні й мистецькі шедеври козацького бароко стали символами тієї доби, відображаючи не лише релігійні цінності, а й національний дух.

У мистецтвознавчому аспекті козацьке бароко вирізняється глибокою оригінальністю. Воно інтегрувало західноєвропейські елементи з місцевими традиціями, створивши унікальну художню мову. Цей стиль охоплює різні види мистецтва – від архітектури до іконопису й декоративного мистецтва, кожен з яких несе у собі поєднання величі, емоційності та духовної глибини.

Козацьке бароко стало не лише культурним явищем, а й політичним та соціальним феноменом, що репрезентував ідеали українського козацтва. Дослідження цього стилю є важливим для розуміння того, як унікальна мистецька традиція може відображати історичні виклики й цінності цілого народу. Козацьке бароко – це унікальний художній стиль, який сформувався в Україні у XVIII столітті на основі синтезу європейського бароко та національних традицій. Цей стиль не просто адаптував європейські естетичні канони, а створив оригінальну мистецьку мову, яка стала відображенням духу епохи, глибоко пов'язаної з героїчною культурою козацтва.

У мистецтвознавчому аспекті козацьке бароко охоплює кілька важливих сфер: архітектуру, іконопис, декоративне мистецтво та літературу. Його основними рисами є декоративність, динамізм, драматизм і багатшаровість змісту. В архітектурі цей стиль проявляється через величні куполи церков, складні фасади з елементами скульптурної пластики, розкішний декор і гармонійне поєднання релігійної символіки з народними мотивами. Прикладами цього є відомі українські храми, такі як собор Святого Юра у Львові та Троїцький собор у Новомосковську.

Особливе місце у козацькому бароко посідає іконопис. Цей напрямок вийшов за межі традиційної візантійської канонічності, додавши емоційності, яскравості кольорів і життєвості образів. Барокові ікони часто втілюють ідеалізовану красу, виражають духовну глибину та багатство української релігійної культури. Декоративне мистецтво козацького бароко також заслуговує на увагу. Тут переважають орнаментальні мотиви, які поєднують рослинні елементи з символами козацької культури. Вироби декоративного мистецтва – різьблення по дереву, золотарство, вишивка – демонструють складну техніку виконання і прагнення до витонченості.

Крім того, література доби козацького бароко відображає глибокі релігійні переживання та героїчні мотиви. У цей період активно створюються церковні проповіді, панегірики, хроніки, які поєднують драматичність барокового стилю з прагненням до історичного осмислення.

Козацьке бароко, як явище мистецтва, має значення не лише для української культури, але й для розуміння місця України в європейському культурному просторі. Воно стало мостом між українськими народними традиціями та загальноєвропейськими художніми тенденціями. Саме через мистецтвознавчий аналіз можна глибше зрозуміти, як бароко перетворилося на відображення національного характеру, історичних викликів і духовних прагнень українців XVIII століття.

Бароко займає важливе місце в історії української та європейської культури, оскільки стало періодом активних інтеграційних процесів, що охопили різні сфери духовного життя. У цей час відбулося зближення двох великих культурно-історичних традицій — "латинської Європи" та візантійсько-слов'янського світу, які, за теорією А. Тойнбі, є "дочірніми" відгалуженнями античної культури. Ці інтеграційні процеси, які бароко продовжило й поглибило, стали логічним завершенням зусиль епохи Відродження. Польський літературознавець Ю. Кжижановський відзначив, що бароко, попри політичні та релігійні конфлікти, гуманізувало культуру

Європи, створивши спільну духовну та інтелектуальну основу, значення якої починає усвідомлювати сучасна наука.

Описана характеристика загалом є слушною, однак варто використовувати недоконаний вид дієслів минулого часу замість доконаного, наприклад, не «завершило ту справу», а «завершувало», не «витворило спільну... культуру», а «витворювало», передаючи естафету майбутнім епохам [23, с. 98].

З 1960-х років у радянській науці поступово відбувалася реабілітація бароко, що супроводжувалося відходом від його спрощеного соціологічного трактування як «мистецтва контрреформації та феодальної реакції». Це сприяло тому, що в Україні почали активно досліджувати раніше заборонене козацьке бароко. Втім, наукова увага зосереджувалася переважно на літературі та мистецтві, зокрема на аналізі барокового стилю. Це виглядало доволі несподівано, враховуючи те, що в радянському літературознавстві та мистецтвознавстві постійно велася боротьба з «формалізмом». Однак у такому підході простежується певна закономірність: визнання барокових стилістичних елементів у давній українській літературі та мистецтві відбувалося за рахунок заперечення існування повноцінної, самобутньої та багатогранної української барокової культури, яка займала особливе місце в європейському культурному просторі XVII–XVIII століть [8, с. 47].

Звідси впливають постійні дискусії щодо сутності бароко: чи це стиль, художній напрям, літературно-мистецький феномен чи культурно-історична епоха? Найточніша відповідь на це питання — усі варіанти правильні. Бароко є стилем, але не в розумінні «художньої реалізації методу», а як універсальна категорія мистецької творчості, що охоплює всі її рівні — від світогляду та ідей до семантики й поетики. Це один із найбільших художніх стилів, що відображає світосприйняття, спосіб мислення та навіть стиль життя певного історичного періоду. Бароко проявилось не лише в літературі й мистецтві, а й у філософії, науці, історіографії, педагогіці та інших сферах духовної культури, що дозволяє розглядати його як культурну епоху. Українське

козацьке бароко, у свою чергу, є ключовим періодом розвитку національної культури [25, с. 16].

Деякі згадки про бароко можна знайти ще в працях українських учених міжвоєнного періоду, проте вони здебільшого носять фрагментарний і натяковий характер. По-справжньому системне вивчення козацького бароко започаткував Дмитро Чижевський, який із 1930-х років почав публікувати за кордоном дослідження цієї тематики різними мовами, зокрема українською, англійською, німецькою та чеською. Його збірка нарисів «Український літературний барок», видана в Празі протягом 1941–1944 років, стала першим фундаментальним дослідженням цього явища в українській науці. Крім того, Чижевський розробив нові підходи до осмислення бароко, визначив основні концепції його подальшого аналізу. Він відіграв ключову роль у відкритті козацького бароко для православно-слов'янського світу, що значно розширило його культурно-історичний контекст. Вчений також сформулював концепцію бароко як синтезу ренесансних і середньовічних традицій, класичних і християнських елементів європейської культури, що стало важливим внеском у його загальнотеоретичне осмислення.

В Україні на той час праці Д. Чижевського перебували під суворою забороною. Дослідження бароко активізувалися лише у 1970-х роках, зосереджуючись переважно на вивченні літературного та мистецького стилю XVII–XVIII століть із суттєвим акцентом на соціально-політичних аспектах. Особливого розмаху ці студії набули наприкінці XX століття, а після здобуття Україною незалежності відкрилися нові можливості для об'єктивного наукового осмислення культури бароко. У 1990-х роках з'явилася низка праць, які по-новому висвітлили українську барокову культуру, охоплюючи аспекти, що раніше або замовчувалися, або залишалися поза увагою дослідників. Важливою особливістю нових підходів стало трактування козацького бароко як цілісного явища, що об'єднує різні форми духовної та творчої діяльності. Почали досліджувати філософські та ментальні особливості бароко, культурну антропологію, історіографію,

міфологію, церковне життя, богословські традиції та інші аспекти духовної культури [8, с.48].

На тлі зростаючого інтересу до бароко виник задум цього видання, що покликане комплексно висвітлити феномен української барокової культури, її різноманітні сфери та аспекти, а також міжнаціональні зв'язки, зокрема вплив на культури сусідніх народів. При Києво-Могилянській академії, яка в минулому була одним із провідних центрів барокової культури в Україні, сформувалася авторська група, до складу якої увійшли відомі науковці: історик Я. Ісаєвич, філософи С. Кримський та М. Кашуба, культурологи В. Скуратівський і Є. Пашенко, мистецтвознавці Д. Горбачов, Т. Кара-Васильєва, Л. Міляєва, О. Найдєн, В. Овсїйчук, В. Чепелик, музикознавці Н. Герасимова-Персидська, Т. Гусарчук, І. Юдкін, письменник В. Шевчук, мовознавець В. Німчук, літературознавці В. Крекотєнь, П. Михєд, Д. Наливайко, Р. Радишевський, М. Сулима, Л. Ушкалов.

Збірник узагальнює дослідження різних аспектів культури козацького бароко, створюючи цілісну концепцію цього явища. Саме в цьому полягає його унікальність, адже в українській науці подібних видань раніше не було. Деякі розділи підсумовують уже проведені дослідження, водночас представляючи нові матеріали, інтерпретації та наукові дискурси. Інші частини збірника є першими ґрунтовними спробами аналізу питань, які лише нещодавно привернули увагу дослідників, зокрема ментальності козацького бароко, його культурної антропології, церковного життя того часу, впливу бароко на українську культуру наступних епох, а також взаємозв'язку бароко та модернізму [8, с.49].

Бароко як феномен духовної культури відзначається надзвичайною складністю, тому наука почала формувати його загальну концепцію лише на межі ХХ століття. Тривалий час вважалося, що період між епохами Відродження та Просвітництва характеризувався хаотичністю, багатовекторністю художніх і духовних процесів. Позитивістський підхід розглядав цей період як набір розрізнених явищ, не намагаючись виявити

їхню внутрішню єдність. Лише у XX столітті вдалося простежити загальні закономірності барокової культури, її гомогенність у різних сферах духовно-творчої діяльності та сформулювати концепцію бароко як цілісного явища [25, с.17].

Протягом століття ця наукова парадигма зазнавала суттєвих змін. Якщо в першій половині XX століття бароко сприймалося як прояв кризи ренесансного світогляду, то в другій половині століття цей погляд поступово втрачав домінантне значення. У радянській науці, зокрема українській, таке трактування залишалося ключовим аж до її занепаду. У межах цієї концепції бароко розглядалося як наслідок кризи Ренесансу, що вибухнула наприкінці XVI – на початку XVII століття. Тоді ренесансна віра в гармонійний світ і природну доброту людської природи зазнала нищівного удару. Світ, який гуманісти Ренесансу сприймали як впорядковану й гармонійну систему, почав виглядати хаотичним і ірраціональним, а людина – внутрішньо суперечливою, розірваною між добром і злом. Ця нова антропологічна концепція знайшла класичне втілення в трагедії Вільяма Шекспіра «Макбет», де протиставлення добра і зла зникає в постаті головного героя, що поєднує обидві ці сили [23, с. 98].

Втім, криза Ренесансу та спричинені нею ментальні й емоційні трансформації насамперед проявилися в маньєризмі – художній течії, яка постала на межі XVI–XVII століть як проміжна ланка між Ренесансом і Бароко. Витоки маньєризму сягають 30-х років XVI століття в Італії, де він розвивався через посилення суб'єктивізму та рефлексивності, алегоризм і символізм, а також через ускладнення поглядів на природу, яка розглядалася як водночас добра і зла. Поняття "манери" (*maniera*) відкрило нові можливості для художнього самовираження, дозволяючи митцям експериментувати з відносинами між ідеєю та матерією. Представники маньєризму прагнули до оригінальності, руйнуючи гармонію ренесансного мистецтва, вводячи в нього неспокій, алогізм і штучність. Як зазначав Г. Вельфлін, маньєризм можна розглядати як окрему художню систему, що

знаходиться між двома естетичними традиціями – реалістичним Ренесансом і експресивним Бароко. А. Гаузер слушно підкреслював, що маньєризм рішуче відкидає традиційне наслідування природи, пропонуючи нову концепцію мистецтва, де твір створюється не як копія реальності, а як самостійна художня реальність [25, с. 18].

Відродження та її гуманістичних ідеалів, які прагнули до утопічного обожнення людини, знайшла своє відображення у маньєризмі — художньому напрямі, що поширився в країнах "заальпійської Європи" наприкінці XVI — на початку XVII століття. Маньєристичні риси, які характеризувалися складною рефлексією та експресивністю, помітні також у розвитку козацького мистецтва того часу, зокрема у живописі та графіці. Цей стиль став своєрідною відповіддю на зміну духовних орієнтирів, демонструючи нестабільність та внутрішній конфлікт світоглядних основ, властивих періоду переходу від ренесансу до нової епохи.

Бароко ж, яке прийшло на зміну маньєризму, стало спробою створити нову духовну й естетичну систему, яка б відповідала зміненим світоглядним реаліям. Ця нова парадигма відмовилася від ренесансного раціоналізму та антропоцентризму, що звеличували людину до рівня божественного. Натомість бароко ґрунтувалося на трансцендентно-містичному світогляді, що був тісно пов'язаний із християнським провіденціалізмом. Це дозволило бароко поєднати духовне прагнення до надприродного із багатогранними художніми синтезами, створивши нову якість у мистецтві та літературі.

У мистецтвознавчому аналізі козацького бароко важливо розглянути його основні риси та специфіку проявів у різних видах мистецтва.

Однією з найяскравіших форм мистецтва цього стилю є сакральна архітектура. Барокові храми Гетьманщини вирізнялися гармонійним поєднанням монументальності та декоративності. Їхні фасади часто прикрашалися вишуканими орнаментами, скульптурними елементами та різьбленням. Важливим компонентом була композиційна динаміка: кілька ярусів бань створювали ефект піднесеності, символізуючи прагнення людини

до духовної висоти. Типовими прикладами цього стилю є церква Покрови у Києві, Троїцький собор у Новомосковську, а також Софійський собор у Ніжині, який поєднує барокову пишність із місцевими народними традиціями. Ці споруди не лише виконували релігійні функції, але й ставали символами козацької державності, демонструючи прагнення до величчя та незалежності. Іконопис епохи козацького бароко вирізнявся яскравим художнім рішенням. На відміну від попередніх періодів, коли в іконографії домінували суворі й статичні образи, у козацькому бароко ікони набули емоційності та життєвості. Образи святих стали ближчими до людей, передаючи теплоту та індивідуальність. Іконописці почали використовувати багатші кольорові палітри, детально розробляючи орнаментальні фони та одяг. Особливістю стало впровадження світського портретного мистецтва в іконопис, що демонструвало вплив європейських традицій. Наприклад, «Козацька Богородиця» – відомий сюжет, у якому образ Богородиці часто поєднується із символами козацької культури. Декоративне мистецтво цієї доби вражає своїм багатством. Різьблення по дереву, вишивка, золотарство відображають майстерність українських митців. В орнаментальних мотивах переважають стилізовані рослинні елементи, геометричні фігури та народні символи. Ці елементи використовувалися як для прикрашення храмів, так і для створення побутових речей, що підкреслює органічний зв'язок мистецтва з повсякденним життям. Головний символічний зміст козацького бароко полягав у пошуку гармонії між небесним і земним, між духовністю і героїзмом. Цей стиль уособлював велич української душі, яка вміє цінувати красу, боротися за свободу і прагнути до вічних цінностей.

Козацьке бароко – це мистецький феномен, що не лише відображав дух епохи, а й заклав підвалини для подальшого розвитку української культури. Його вивчення дозволяє досягнути глибини національної спадщини та її місце в загальноєвропейському культурному просторі.

Козацьке бароко не лише вплинуло на розвиток архітектури, іконопису та декоративно-ужиткового мистецтва, але й залишило значний слід у

літературі та музиці. Літературні твори епохи бароко відображають глибокий релігійний пафос, патріотичне почуття та національну свідомість, в контексті боротьби за незалежність. Серед найвідоміших письменників того часу – Симеон Полоцький, який був одним із засновників українського барокового літературного стилю. Його твори поєднували елементи релігійної пропаганди, патріотичні мотиви і навіть гумор.

Також важливим феноменом є літературна спадщина Івана Вишенського, чия творчість демонструє глибоке духовне прозріння і складність світоглядних пошуків. Вишенський, схиляючись до релігійного натуралізму та аскетизму, водночас висловлював протест проти негативних соціальних явищ, що мали місце в тогочасному українському суспільстві. Він часто звертався до образу героїчного борця за віру, що органічно поєднувалося з традицією козацької боротьби за незалежність.

Музика, як частина козацької культури, в часи бароко переживала етап бурхливого розвитку. У цей період в Україні особливо активно розвивалася церковна музика, що включала складні многоголосі хорові композиції, які відзначалися великою експресією та емоційністю. Багато творів були присвячені релігійним святкам, але не менш значним було й поєднання сакрального із світським. Наприклад, козацькі пісні та думи набули нових художніх форм, що відображали душевні переживання козаків та їхню боротьбу за свободу. Музика ставала засобом передачі національних почуттів, зокрема через використання народних мелодій та мотивів, що дозволяло зберегти зв'язок із традиціями.

Важливим аспектом барокового періоду є і розвиток театрального мистецтва, яке, хоч і не набуло такого розповсюдження, як у Європі, проте мала своє значення в культурному житті. Театр ставав важливим інструментом для демонстрації патріотичних почуттів, вираження моральних і релігійних ідеалів. Цей період також відзначався появою перших барокових драматичних творів, які зверталися до тем релігійної боротьби, соціальних конфліктів і козацької героїки.

Серед основних рис козацького бароко – пошук синтезу духовного і земного, злиття релігійних символів із народними ідеями та зображенням героїзму й боротьби. Це дозволяло мистецтву стати потужним інструментом національного самоусвідомлення, зберігаючи культурну спадщину в умовах політичної боротьби. Залишки цього стилю можна побачити у багатьох архітектурних пам'ятках, іконах, художніх творах, які стали важливою частиною української культурної ідентичності.

Козацьке бароко, з його емоційною силою, красою і духовною глибиною, було водночас виразом національної боротьби, духовної свободи та релігійної віри. Це мистецьке явище стало важливою частиною культурної історії України, залишивши після себе неповторний спадок, що продовжує впливати на українську культуру й до сьогодні. Бароко в Україні стало свідченням того, як в тяжкі часи боротьби за незалежність мистецтво не лише підтримувало моральний дух народу, а й стало потужним фактором в утвердженні національної самобутності та культури.

1.2. Історико-філософська ретроспектива

Історія – це не лише послідовність подій, а й дзеркало, у якому відображаються духовні пошуки народу. XVIII століття для України стало періодом, коли ідеї свободи, духовності та національного самовизначення знаходили своє вираження у філософії, мистецтві та культурі. Саме козацьке бароко стало тією ідеологічною платформою, яка синтезувала ці прагнення, перетворивши їх на потужний естетичний і світоглядний феномен.

Бароко як стиль виникло в умовах глибокої кризи старих ідеалів. Європейський контекст бароко, зокрема епоха Контрреформації, продиктував його головні риси: динамізм, емоційність, поєднання раціонального та ірраціонального. Для України ці ідеї були особливо близькими, адже національна культура того часу формувалася в умовах

боротьби за незалежність, внутрішньої самоідентифікації та захисту православної віри.

Історичні обставини відіграли вирішальну роль у формуванні козацького бароко. Політична активність козацтва, його роль у створенні Гетьманщини як автономної держави стали передумовою для розвитку барокового світогляду. Козацтво символізувало не лише військову міць, а й глибоку духовну основу, яка знаходила своє відображення у філософії бароко. У цьому контексті козацьке бароко слід розглядати не тільки як мистецький стиль, але і як форму філософського осмислення світу.

Філософія козацького бароко ґрунтується на кількох ключових ідеях. Перш за все, це уявлення про гармонію між небесним і земним. У творах того часу часто простежується думка про тимчасовість і скороминущість земного буття, яке, проте, є важливою частиною шляху до вічності. Така дуальність світу знаходила вираження в релігійних текстах, проповідях, а також у мистецтві й літературі. По-друге, козацьке бароко висвітлює ідеї героїзму, жертвовності та захисту рідної землі. Ці теми розкривалися як у літературних творах, так і в архітектурі та іконописі. Наприклад, зображення Богородиці в іконописі часто поєднувалося із символами козацької доблесті, підкреслюючи зв'язок між духовним захистом і військовим обов'язком.

Ще однією важливою рисою козацького бароко є ідея універсальності знань та освіти. Ця доба знаменувалася розвитком Києво-Могилянської академії, яка стала осередком філософських ідей бароко. Саме тут формувалася унікальна культура, яка поєднувала західноєвропейські філософські тенденції з українськими традиціями. Твори таких мислителів, як Феофан Прокопович і Стефан Яворський, відображають прагнення до осмислення людської природи, моральних і духовних ідеалів.

Таким чином, козацьке бароко було не лише художнім, а й філософським явищем, яке відображало історичні, духовні й культурні прагнення українського народу. Воно стало не просто стилем, а способом мислення, через який Україна утверджувала свою ідентичність у складному і

драматичному XVIII столітті. Барокову добу цілком обґрунтовано вважають переломним періодом в історії культурних зв'язків між Україною та Європою. Саме в цей час посилюються процеси інтеграції української культури з традиціями «латинської Європи» та її входження в загальноєвропейський культурний простір, що поступово набував спільних рис. Бароко стало першим «великим стилем», який об'єднав увесь континент, чого не змогли досягти ні готика, ні ренесанс. Останній, розквітнувши в католицьких країнах Європи, лише епізодично проявився на православно-слов'янських землях, зокрема в Україні. Хоча порівняльний аналіз цих процесів виходить за межі даного розгляду, важливо наголосити на їхньому впливі на характер та структуру культури козацького бароко [8, с.52].

У період бароко значно розширюється спектр міжнаціональних контактів української культури, а також змінюється їхня спрямованість, зміст і динаміка. Попри те, що українська духовна традиція продовжувала розвиватися в межах православно-слов'янського культурного ареалу, зростала її взаємодія з польською та західноєвропейськими культурами. Ці зв'язки відігравали ключову роль у розвитку української культури, сприяючи засвоєнню новітніх європейських художніх і духовних тенденцій. Водночас це не означало повного латинізування української культури чи її поділу на дві окремі складові, як припускають деякі дослідники. Навпаки, козацьке бароко відмовилося від конфронтації з «латинською культурою» і поступово адаптувало її здобутки через їхнє органічне поєднання з власною етнічною та літературною традицією [25, с.19].

Ці аспекти зумовлюють актуальність питання про походження козацького бароко, його внутрішні особливості та національну специфіку. Досить тривалий час це питання розглядалося досить однобічно, що спричинило тенденцію прирівнювати українське бароко до європейських зразків. Щодо його виникнення, то в українській науці довго домінувала теорія, висунута ще на початку XX століття В. Перетцом. Вона полягала в тому, що українське бароко запозичило свої форми з польської літератури,

куди воно проникло наприкінці XVI — на початку XVII століття під впливом контрреформаційного католицизму, зокрема діяльності єзуїтів. Відтак, у боротьбі навколо Берестейської унії українські та білоруські полемісти перейняли від своїх опонентів не лише аргументи, а й їхню стильову манеру, що й стало підґрунтям для формування барокової стилістики в українській та білоруській літературах. Згодом цей стиль поширився на інші літературні жанри й мистецькі напрями, а до середини XVII століття набув домінуючого статусу в культурі обох народів [8, с.53].

Беззаперечно, ці фактори відіграли значну роль у становленні українського бароко, проте проблема його походження не вичерпується лише зовнішніми запозиченнями. Багато дослідників звертали увагу на зв'язок козацького бароко з давньоруською риторичною традицією, а також на його коріння у фольклорних і давньоруських джерелах. Важливо зазначити, що давньоруський риторичний стиль походив із візантійської літературної традиції, яка, своєю чергою, була тісно пов'язана з патристичною та пізньоантичною культурою. У цих витоках сучасні дослідники, зокрема Е.-Р. Курціус і А. Гаузер, убачають спільне підґрунтя для розвитку маньєристично-барокових тенденцій у Європі XVI—XVII століть [25, с.20].

У цьому контексті показовим є приклад взаємодії між Дубровником та Афоном, двома полярними духовними центрами Балкан того часу, який наводить М. Павич – нині відомий постмодерніст – у своїй ранній праці «Історія сербської літератури доби бароко». Жителі Дубровника, де панував бароковий стиль, звернулися до афонських книжників із посланням, стилістично витриманим у дусі "марінізму". Афонські монахи, прагнучи відповісти в аналогічному стилі, використали прийоми патристично-візантійської літератури, що дозволило їм досягти вражаючої стилістичної подібності. Глибоку інтегрованість козацького бароко як духовного явища у візантійсько-слов'янський культурний контекст детально розкрив, хоч і не ставив перед собою такої мети, Л. Ушкалов у своїй монографії «Світ козацького бароко» та інших працях [8, с.54].

Варто також згадати сучасний підхід до компаративістики, який значно відійшов від традиційної "впливології" першої половини ХХ століття. Сьогодні акцент робиться на творчому аспекті взаємодії, адже запозичення передбачає свідомий відбір текстів відповідно до запитів і очікувань літератури-реципієнта. Відібраний матеріал, потрапляючи в новий культурний і літературний простір, зазнає переосмислення, що надає йому нового змісту, семантики та функціональності. Таким чином, вплив варто розглядати як процес освоєння досвіду інших літератур, що сприяє їхньому розвитку й збагаченню. Як вдало зазначив французький дослідник П. Брюнель, "вплив нічого не створює — він пробуджує", тобто активізує потенціал, вже закладений у літературі-реципієнті, і стимулює його розкриття [25, с.21].

Попри те, що бароко мало наднаціональний характер, воно володіло дивовижною пластичністю, що дозволяло йому адаптуватися до особливостей різних національних і регіональних культур. Бароко католицького Півдня суттєво відрізняється від протестантського Півночі, однак особливу самобутність має православне, зокрема козацьке бароко. Його головна риса полягає в тому, що ця культура не зазнала процесу секуляризації і не ґрунтувалася на попередньому розвитку ренесансних традицій, як це було в Західній та Центральній Європі. Варто зауважити, що питання існування ренесансу в українській літературі та культурі порушувалося ще Д. Чижевським у його «Історії української літератури», де він застосував періодизацію, характерну для європейських літератур. Однак дослідник обережно підходив до цієї проблематики, наголошуючи, що ренесанс торкнувся України лише на завершальному етапі свого розвитку і мав обмежений вплив, зокрема, на тематику літературних творів. Він також зазначав, що найголовніша ознака ренесансу — формування нового літературного стилю — в українській традиції так і не відбулася [8, с.55].

У 1960-х роках радянські дослідники почали активно включати латиномовну літературу XVI століття та полемічні твори межі XVI–XVII

століть до так званого періоду "Літератури Відродження". У радянському науковому дискурсі ренесанс мав дуже високу оцінку як "найбільший прогресивний переворот в історії людства". Однак його концепція значною мірою втратила культурологічний характер і набула оціночного забарвлення: існування ренесансу в українській літературі розглядалося як важливий фактор підвищення її статусу. Такий підхід, здається, залишається актуальним і для деяких сучасних прихильників ідеї "українського ренесансу" [25, с.22].

Одним із ключових аргументів на користь цієї концепції є розвиток латиномовної літератури в Галичині XVI століття. Однак, на нашу думку, ця літературна традиція є радше частиною загальної історії літератури в Україні, ніж історії саме української літератури. Вона не мала тісного зв'язку з давньоукраїнською літературною традицією та не була органічно інтегрована в її континуум. Ба більше, латиномовні автори не ототожнювали себе з українською культурою, а їхні твори радше були частиною іншого культурного простору та художньої парадигми. Внаслідок цього ця література не знайшла продовження в українській письменницькій традиції і не була сприйнята навіть тими, хто пізніше відкрито визнавав вплив "латинської культури". Синтез європейських художніх форм із національними традиціями відбувався в Україні вже в добу бароко, коли ренесансні елементи набували нового значення в межах цієї естетичної системи [8, с.56].

Оригінальність козацького бароко першочергово зумовлена його глибоким зв'язком із середньовічною культурою, зокрема її східноєвропейською версією. Загалом, бароко має певні медієвістичні риси (наприклад, "барокова готика"), проте в українському та православно-слов'янському культурному просторі ці елементи відігравали значно більшу роль, набуваючи домінуючого значення. Це, зокрема, проявляється у значній перевазі духовної тематики та жанрів в українській літературі XVII–XVIII століть, що загалом характеризує культуру того часу як несекуляризовану. У

вітчизняній науці ця особливість тривалий час не отримувала належної уваги. Важливим аспектом є також необхідність перегляду усталеного уявлення про козацьке бароко як результат синтезу Відродження та середньовічної традиції. Цей підхід ґрунтується на аналізі західноєвропейського бароко та процесів його еволюції, однак у випадку козацького бароко його формування значною мірою відбувалося в межах середньовічної традиції, що не переривалася, а органічно переходила у барокову стилістику. Таким чином, ренесанс не відігравав визначальної ролі у його становленні [25, с.23].

Ще однією характерною рисою українського бароко є те, що ренесансні мотиви інтегрувалися у нього вже в процесі власного розвитку. Це особливо помітно на рівні змістової семантики, де домінував релігійний (церковно-духовний) компонент. Також варто врахувати, що основними творцями козацького бароко були представники духовенства. Внаслідок цього українське бароко органічно вписується в християнсько-середньовічний культурний контекст, хоча й поступово відчуває впливи новочасної культури, що зародилася в добу Відродження і спиралася на античні традиції. Однак, на формальному рівні українське бароко значно більшою мірою перегукується з європейським.

Ще одна його особливість полягає у вираженні традиційного духовного змісту через нові художні засоби. При цьому слід враховувати синкретичний характер давнього письменства, яке об'єднувало в собі різні аспекти духовно-культурного життя епохи. Стиль козацького бароко (в широкому розумінні) зберігав ключові риси барокової художньої мови, характерні для всієї Європи: ускладнену метафорику, символізм, контрасти, антиномії, використання риторичних фігур, емблематику, оксюмори тощо. Яскраво виражена барокова риторика простежується у творчості багатьох українських письменників – від Івана Вишенського до Григорія Сковороди, чиї праці стали вершиною культури козацького бароко. Одночасно в українській літературі цього періоду починає формуватися нова жанрова система, яка співвідноситься з європейськими літературними традиціями Нового часу,

зокрема через появу ліричних та драматичних жанрів, що раніше не були притаманні українській літературі.

Розглядаючи філософські аспекти, слід відзначити, що козацьке бароко відображало глибинні зміни у світогляді українського суспільства. В умовах політичних і соціальних потрясінь, коли боротьба за незалежність та національну самобутність набувала особливої гостроти, мистецтво і філософія козацького бароко відігравали ключову роль у збереженні духовної єдності нації.

Однією з характерних рис філософії козацького бароко є акцент на співвідношенні моральної свободи і божественного призначення людини. Ця ідея органічно поєднувалася з релігійними переконаннями того часу. Власне, бароко було глибоко релігійним стилем, але на відміну від попередніх етапів розвитку християнської філософії, яке підкреслювало покору перед божественним порядком, бароко наголошувало на важливості особистої духовної боротьби людини за її спасіння і її участь у Божому плані. В рамках цієї ідеї виникали твори, де події і страждання козацьких героїв ставали не просто історичними моментами, а шляхом до духовного відродження і божественного просвітлення.

Також важливо зазначити, що філософія козацького бароко активно перепліталася з політичною ситуацією того часу. Як і в інших частинах Європи, де бароко стало відповіддю на соціальні та релігійні кризи, в Україні цей стиль відображав боротьбу за збереження національної самобутності у складний період іноземної залежності та внутрішніх політичних конфліктів. Бароко стало своєрідною відповіддю на виклики того часу, підкреслюючи важливість національного відродження через призму духовності, глибокого патріотизму і моралі.

Особливу роль у розвитку філософії козацького бароко відіграли філософи та богослови Києво-Могилянської академії, які прагнули поєднати західноєвропейські філософські традиції з українським контекстом. Вони впливали на формування освітньої і культурної традиції, яка включала в себе

як класичну філософію, так і богословські роздуми про місце людини у світі. Ці мислителі, як Феофан Прокопович, Стефан Яворський, а також інші представники цього періоду, намагалися переосмислити християнські догмати, шукаючи глибші зв'язки між релігією, мораллю і суспільним життям. Поглиблене осмислення козацьким бароко теми боротьби за свободу і правду в контексті особистої та національної гідності, безперервної боротьби за кращу долю українського народу, стало основою для формування єдиного духовного та культурного простору. Барокова поетика, її прагнення до величі, екстравагантності та емоційної виразності, дозволяли перенести народні й історичні проблеми на високий рівень абстракції, що, у свою чергу, сприяло глибшому розумінню духовних потреб українського суспільства. Отже, філософія козацького бароко є не лише реакцією на виклики зовнішнього світу, але й інструментом самопізнання та утвердження національної ідентичності. Вона поєднувала релігійно-духовні цінності з вимогами часу, створюючи умови для розвитку самостійної філософської думки, що було важливим етапом у становленні національної культури. Усе це робить козацьке бароко непересічним культурним і філософським явищем, яке вартує особливого дослідження і осмислення у контексті української історії та культури.

1.3. Козацька культура як об'єкт культурологічного аналізу

Козацька культура – це не просто фрагмент історії України, а особливий культурний феномен, який втілює в собі всю глибину національної ідентичності, духовних та естетичних прагнень українського народу. Вона сформувалася на перехресті багатьох історичних та культурних впливів, відображаючи не лише боротьбу за політичну автономію, а й пошуки внутрішнього духовного розвитку. Для культурології козацька культура є багатим об'єктом дослідження, оскільки містить у собі значний потенціал

для аналізу, що охоплює як елементи матеріальної культури, так і духовні та соціальні процеси.

На першому рівні культурологічного аналізу, козацька культура виявляється через своєрідні практики і форми, пов'язані з козацьким способом життя, у тому числі через символи, ритуали, звичаї та мистецтво. Однією з особливостей цієї культури була її тісна прив'язка до земель, історії, релігії та родини, що формували основу ідентичності козака як вільної людини, прив'язаною до своєї землі й спільноти. Це уособлення свободи, самовизначення та громадянського обов'язку стало характерним для багатьох аспектів козацької культури, зокрема в архітектурі, літературі, фольклорі та народному мистецтві.

Відомий історик, етнограф та публіцист А. О. Скальковський (1808–1898) фактично став одним із перших, хто опрацював архівні матеріали з історії Запорозької Січі. Хоча сучасні вчені вважають, що він сприймав Запорожжя як негативне явище в історії та виправдовував дії царизму щодо його ліквідації [26, с. 226], Скальковський зробив важливий внесок у збереження безцінних документів і свідчень колишніх запорожців. Його зібрані матеріали переважно стосувалися територій Придніпров'я. Багато з цих документів він отримав з архіву катеринославського архієпископа Гавриїла (Розанова). Скальковський проводив дослідження в Катеринославі, відвідав Дніпровські пороги, фортецю Кодак, Січ на Хортиці, а також Нікополь, Каховку, Херсон і Миколаїв. Він відзначав важливість православної релігії в козацькому устрої, помічав унікальність козацького мистецтва. У Нікопольському храмі він побачив численні дорогоцінні предмети з січового Покровського собору. Вчений активно шукав документи з історії Січі, збирав пісні та перекази про запорізьке козацтво. Підсумком його мандрівок, досліджень архівів та збору матеріалів стала його фундаментальна праця «Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького», яка була вперше опублікована в 1841 році.

Ця праця Скальковського стала важливим внеском у вивчення історії Запорозької Січі та козацтва. Він ретельно вивчав різноманітні аспекти козацького життя, акцентуючи увагу на соціально-політичному устрої, релігійних переконаннях і культурних традиціях, що були характерні для цієї важливої частини української історії. Особливо цінними стали його дослідження, які включали безліч архівних матеріалів, що зберігалися в різних джерелах, зокрема в церковних архівах, де Скальковський знаходив документи, що висвітлювали не тільки офіційну історію, але й побутові й культурні аспекти життя козаків. Він зібрав багатий матеріал, що стосувався не лише важливих подій, але й менш відомих, але не менш важливих деталей повсякденного життя Запорозької Січі.

Завдяки його працям, ми сьогодні маємо цінні свідчення про козацьке військове мистецтво, традиції, побут, а також культурні досягнення запорожців, які могли б бути забуті без його досліджень. Зокрема, він зберіг важливі записи про обряди, пісні, історії, що передавалися в усній формі серед козаків, а також про матеріальні свідчення, такі як речі, що зберігалися в храмових колекціях. Робота Скальковського стала основою для подальших досліджень, що розкривали багатогранність запорізької культури і її важливе місце в історії України. Хоч науковець і мав свої обмеження в оцінці історичних подій, його праця не лише зберегла архівні джерела для наступних поколінь дослідників, а й сприяла глибшому розумінню культурної спадщини Запоріжжя.

Козацька культура формувалася в умовах постійної боротьби за незалежність, що мало великий вплив на її культурні практики. Вона була органічно поєднана з прагненням до духовної самодостатності, що проявлялося в розвитку православної релігії, церковного мистецтва, а також у появі особливих освітніх установ, таких як Києво-Могилянська академія, яка стала центром освіти і духовної культури того часу. Вона зберегла відбиток боротьби, але водночас відзначалася глибокою внутрішньою гармонією і духовною стійкістю, притаманною для козацької громади.

Титанічна та самовіддана праця видатних істориків передреволюційної епохи, таких як М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський, Д. Дорошенко та інших, була спрямована переважно на збирання та обробку основних історичних документів. Це дозволило вченим закласти фундамент української історичної думки у всіх її важливих аспектах і відновити історичну пам'ять народу, що, в свою чергу, визначило основи розвитку української культури. Варто відзначити, що в працях цих дослідників найбільше уваги приділялося таким ключовим подіям української історії та культури, як Хмельниччина, козацтво, а також культурно-релігійне відродження XVI–XVII століть. Проте, як зазначають сучасні вчені, ми досі маємо значні прогалини в історичній свідомості, що стосуються питань культурного поступу України [27, с. 3].

Особливу роль у дослідженні козацької культури, зокрема культурних особливостей Нижнього Подніпров'я, відіграв Олександр Миколайович Поль (1832–1890) – видатний громадський діяч, археолог та збирач культурних цінностей, якого деякі дослідники називають «Колумбом Придніпров'я» [28, с. 6]. Його діяльність стала основою для створення унікальної колекції старожитностей, яка наприкінці XIX століття була однією з найбільших на Півдні Росії. В кінці XIX – на початку XX століття ім'я О. Поля було широко відоме не лише в Придніпров'ї, а й за його межами.

Будучи нащадком старовинного українського роду наказного гетьмана Павла Полуботка, який славився тим, що «забрав із собою в могилу таємницю золотого скарбу», що й досі «багатьом в Україні не дає спокою» [29, с. 6], О. Поль з дитинства проявляв великий інтерес до історії українського козацтва. Як зазначають деякі краєзнавці (зокрема В. Титов), в родині та у численних родичів О. Поля зберігалося багато предметів побуту та зброї запорожців. Окрім того, серед місцевих селян були ще живі старі люди, які могли розповісти про легендарних ватажків козацтва – Івана Сірка, Івана Богуна, Петра Калнишевського, їхні походи та битви з татарами, турками та поляками [29, с. 11-12].

Олександр Поль, захоплений історією рідного краю, збирав численні археологічні артефакти, які стали важливим джерелом для вивчення культури і побуту козацтва. Він активно досліджував залишки стародавніх поселень, кургани, предмети побуту та зброю, що належали козакам. Його зусилля стали основою для подальших археологічних досліджень і допомогли відкрити нові сторінки в історії Запорозької Січі, розкрити глибину козацької культури та значення цієї епохи для формування української національної ідентичності.

Особливо важливими були його праці, в яких він не лише документував археологічні знахідки, але й активно розповідав про них широкому загалу, привертаючи увагу до історії козацтва. Завдяки своїй наполегливості і праці він сприяв відродженню інтересу до козацької спадщини, а також допоміг формуванню національної свідомості серед українців, адже для багатьох це були перші кроки до усвідомлення власної історії.

Окрім археологічної діяльності, О. Поль також вивчав і збирав фольклорні матеріали, легенди та пісні про козацьку добу, що також мали важливе значення для культурологічного аналізу. Його внесок у вивчення і збереження української культурної спадщини, особливо в контексті козацької епохи, не можна переоцінити, адже саме завдяки таким дослідникам, як Олександр Поль, вдалося зберегти для нащадків безцінні свідчення про життя і боротьбу козацького народу.

На другому рівні культурологічного аналізу, важливим є розгляд козацької культури як етапу в еволюції національної ідентичності, що включала в себе різноманітні елементи, сформовані під впливом багатьох культурних традицій. З одного боку, це було інтеграційне впливи Європи, зокрема через Польщу та Московію, з іншого – це було глибоке коріння в українських народних традиціях, яке виявлялося в обрядовості, візуальному мистецтві, народному одязі. Особливістю козацької культури було її прагнення до ідеалізованого образу національної гідності та героїзму, що втілювалося через літературу, фольклор і мистецтво. Символіка козацької

боротьби за незалежність стала центральною темою численних поем, балад і пісень, де зображалися козаки як відважні герої, готові до самопожертви заради майбутнього своєї землі. Це перетворювалося на культурний код, що передавався наступним поколінням.

Козацька культура, як предмет культурологічного аналізу, потребує також ретельного дослідження її соціальних структур і організаційних форм. Козацтво було не лише військовою силою, але й суспільною організацією з чіткими соціальними нормами, відносинами між старшиною, простими козаками та народом. Ці стосунки відображалися в піснях, в яких оспівувалися не лише військові подвиги, а й морально-етичні принципи, які визначали життя козака.

Християнські принципи української духовності, а також зв'язок української церкви з процесами формування етно національної свідомості та державно-національного відродження досліджують в своїх працях А. Колодний і Л. Филипович [30]. Київські науковці чітко визначають релігійні аспекти української духовності, підкреслюючи, що релігія завжди супроводжувала етно генетичні процеси в Україні, а православна віра та культ Богородиці відповідали духові нації та етнокультурній самобутності українства. Дослідники зазначають, що українці, завдяки своїй історії та особливостям етно національної духовності, є одним з найрелігійніших народів світу.

Серед ранніх робіт, що аналізують специфіку розвитку української культури та історії української церкви, слід відзначити працю І. Огієнка «Українська церква. Нариси з історії української православної церкви» [31].

Дослідник українського козацтва, канадський історик С. Плохій у своїй книзі «Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньо-модерній Україні» розглядає важливі питання, зокрема: взаємозв'язок козацтва та релігії, вплив релігії на ідеологію, поведінку ідентичність козацтва, а також наслідки козацького втручання в релігійні справи для української православної церкви та її стосунків з іншими релігійними групами [32, с. 16]. Досліджуючи період

з кінця XVI до середини XVII століття, коли козацтво стало важливою частиною українського суспільства, він намагається уникнути як крайнощів марксистських підходів, що трактують релігію як просто відображення світських ідей, так і надмірної релігійної інтерпретації подій. Плохій підкреслює складність визначення тих ідей XVII–XVIII століть, які були пов'язані з релігією та релігійними конфліктами.

Важливою синтетичною працею є робота А. Макарова «Світло українського бароко» [33], яка присвячена глибокому осмисленню українського бароко як історико-культурного феномену. Хоча окремі літературознавці, зокрема В. Шевчук, мають зауваження до цієї книги, зокрема щодо деяких недочитів і помилок [34, с. 15], варто відзначити, що А. Макаров, відступаючи від традиційних наукових підходів, уперше спробував осмислити бароко не тільки як стиль, а й як певний етап у розвитку філософії, естетики та соціально-психологічного мислення. Автор розглядає барокове мистецтво через синтез різних дисциплін — літератури, образотворчого мистецтва, архітектури, філософії та релігії. Книга Макарова «Світло українського бароко» є значущим дослідженням, оскільки автор структурує матеріал не за хронологією, а за духовними категоріями, такими як «Людина бароко», «Розум бароко», «Ірраціоналізм бароко», «Лицарі бароко», «Утопія бароко», «Козацтво і бароко», «Краса бароко», де центральною фігурою є козацтво.

Макаров по-новому показав роль козацької культури в загальному розвитку бароко в Україні, визначивши її як важливу частину цієї багатогранної культурної епохи. Сьогодні науковці розглядають феномен української культури як єдине ціле, створене генієм українського народу в різних сферах матеріального і духовного життя [35, с. 14]. Останні дослідження особливо акцентують на важливості козацтва як основного творця духовної культури XVII–XVIII століть і творця унікальних мистецьких творів у стилі українського бароко. Однак, більшість сучасних праць зосереджена на мистецтвознавчому аспекті культури бароко і мало

торкається проблеми синкретизму релігійно-естетичних чинників у духовній культурі, зокрема в мистецтві козацького бароко.

Однак, незважаючи на значні досягнення в дослідженнях козацького бароко, багато питань залишаються недостатньо висвітленими. Сучасні вчені все ще стикаються з труднощами в пошуках точних відповідей на низку важливих проблем, таких як синкретизм релігійних, естетичних і культурних чинників, який пронизує всі сфери життя козацтва. Крім того, велика частина матеріалу залишається недостатньо вивченою або зовсім забутою через втрати архівних документів, значну частину яких було знищено в радянські часи.

Висновки до Розділу I

У першому розділі було розглянуто основні аспекти козацької культури як об'єкта культурологічного аналізу. Дослідження показало, що козацька культура є багатогранним феноменом, який поєднує в собі елементи військової організації, соціальної структури, релігійних переконань та мистецьких традицій. Особливу увагу було приділено вкладу видатних істориків та етнографів, таких як А. О. Скальковський та О. М. Поль, які зібрали та систематизували архівні матеріали, що стали основою для подальших досліджень козацької тематики. Їхня праця дозволила зберегти безцінні документи та свідчення про життя та діяльність запорожців. Також було підкреслено важливість релігійних аспектів у формуванні козацької культури. Дослідження А. Колодного та Л. Филиповича показали, що православна релігійна свідомість та Богородичний культ ментально відповідали духу нації та етнокультурній індивідуальності українства. Загалом, перший розділ підтвердив, що козацька культура є важливим елементом української історії та культури, який заслуговує на глибоке та всебічне дослідження.

РОЗДІЛ II. ІСТОРИЧНІ ВИМІРИ ФЕНОМЕНУ БАРОКО В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ КОЗАЦТВА XVIII СТОЛІТТЯ

2.1. Козацька державність – основа вітчизняної культури

XVIII століття

Козацька державність, що утвердилася в Україні в середині XVII століття, стала ключовим фактором розвитку української культури протягом наступного століття, зокрема XVIII століття. Саме цей період характеризується зміцненням української державності, хоча її територіальна цілісність і політична незалежність поступово обмежувались імперськими державами — Річчю Посполитою, Росією та Туреччиною. Незважаючи на зовнішні виклики, козацька держава, зокрема Гетьманщина, залишалась важливим осередком для розвитку української культури, зберігаючи унікальні елементи національної ідентичності та сприяючи духовному й естетичному зростанню суспільства.

У XVIII столітті козацька державність під гетьманом була важливим елементом політичної організації, що надавала значну свободу для розвитку української культури. Гетьманщина, зі столицею в Батурині, стала важливим культурним і науковим центром. У цей період активно розвивалася українська письменність, література, мистецтво, філософія. Важливими подіями цього періоду стали появи таких культурних осередків, як Києво-Могилянська академія, яка відігравала ключову роль у формуванні інтелектуального середовища. Особливості козацької державності відображалися в мистецтві того часу. В архітектурі, живопису, музиці, літературі на передній план виходить прагнення до збереження національної ідентичності, вплив православної віри та військових традицій. У мистецтві XVIII століття ми бачимо поєднання народних мотивів, козацьких героїв та елементів західноєвропейських стилів. Українське бароко, яке мало яскравий вплив на мистецтво цього часу, стало важливою складовою культурного

розвитку країни, визначаючи унікальність українського мистецького стилю, що вирізнявся з-поміж європейських течій.

Козацька державність в умовах російської колоніальної політики могла б виглядати як протиріччя. Однак навіть в умовах обмеження автономії, українське населення зберігало свою національну свідомість через розвиток культури. Гетьманщину не лише відзначали унікальні культурні традиції, а й постійний пошук нових шляхів для збереження національної ідентичності, навіть коли політична ситуація обмежувала свободу держави.

Козацька державність стала визначальним чинником формування та розвитку української культури у XVII–XVIII століттях. Саме завдяки автономії, яку здобула Гетьманщина, відбулося становлення унікальної барокової культури, що об'єднувала європейські традиції та національні особливості. Козацька еліта усвідомлювала важливість культурного розвитку, підтримуючи освіту, літературу, мистецтво і релігійне життя.

Козацтво стало не лише політичною, але й культурною опорою козацького народу. Його представники виступали меценатами багатьох проєктів, які сприяли розвитку української культури. Наприклад, гетьмани та старшина активно підтримували будівництво храмів у стилі бароко, засновували школи та колегіуми, надаючи освіті стратегічного значення.

Особливе місце в цьому процесі належить Києво-Могилянській академії, яка стала центром інтелектуального життя України. Заснована за підтримки Петра Могили, академія функціонувала як осередок освіти і науки, де розвивалися філософія, богослов'я, література та музика. Викладачі й студенти академії стали одними з головних носіїв ідей козацького бароко, яке набуло рис універсальності та синтезу різних традицій [6, с. 30].

Іван Мазепа, один із найвизначніших меценатів доби козацького бароко, відіграв ключову роль у розвитку культури та мистецтва на українських землях. Його діяльність була спрямована на підтримку архітектури, живопису, літератури та музики, що сприяло утвердженню національної ідентичності в умовах політичної нестабільності. Мазепа не лише фінансував

численні будівельні проєкти, але й активно впливав на їхній стиль, підтримуючи поєднання європейських і національних традицій, що стало характерною рисою козацького бароко [9, с. 12].

Особливо вагомим був внесок Івана Мазепи у розвиток церковної архітектури. Завдяки його меценатській діяльності було зведено і реконструйовано чимало храмів, які стали справжніми шедеврами козацького бароко. Серед них виділяються Софійський собор у Києві, який зазнав значної реконструкції, Миколаївський собор у Ніжині та Троїцький собор у Чернігові. Ці храми відзначаються вишуканістю архітектурних форм, багатством декоративного оздоблення та символічною наповненістю, які поєднують європейські тенденції з місцевою традицією.

Храми, зведені за підтримки Івана Мазепи, стали не лише релігійними центрами, але й культурними осередками, де зберігалася і розвивалася духовна спадщина козацького народу. Вони слугували зразками високого мистецтва, які захоплювали сучасників і продовжують вражати дослідників і відвідувачів сьогодні. Завдяки ініціативам Мазепи, барокова архітектура в Україні досягла свого розквіту, заклавши основи для подальшого розвитку культури і мистецтва національного рівня [6, с. 31].

Бароковий стиль також знайшов своє відображення у літературі того часу. Козацькі літописи, створені Самійлом Величком, Григорієм Грабянкою та іншими авторами, стали не лише історичними джерелами, але й літературними пам'ятками, що репрезентують барокову стилістику. У цих творах автори зображували козацьке життя, героїзм і боротьбу за свободу, поєднуючи художнє слово з релігійною символікою [23, с. 98].

Музична культура козацької доби досягла виняткових успіхів, особливо у сфері церковного співу, який став важливою складовою духовного та культурного життя. Одним із найбільш значущих явищ цього періоду був партесний спів — багатоголосний церковний спів, що виник під впливом європейських музичних традицій і гармонійно поєднався з українською народною мелодикою. Його поява стала результатом зростання інтересу до

музичної освіти та розвитку церковної музики, які активно підтримувалися козацькою старшиною [9, с. 13].

Партесний спів вирізнявся складною багатоголосною структурою, що вимагала високої професійної підготовки виконавців. З цією метою у багатьох монастирях і колегіумах було відкрито музичні школи, де майбутніх співаків і композиторів навчали тонкощам виконання та створення партесних композицій. Найвідомішими центрами музичної освіти стали Києво-Могилянська академія та Лаврська школа співу. Учні цих закладів не лише опановували європейські музичні техніки, а й зберігали традиційні елементи козацького музичного фольклору, що надавало їхній творчості унікального звучання [9, с. 14].

Підтримка козацтва стала важливим фактором у популяризації партесного співу, який використовувався не лише в богослужіннях, але й під час урочистих церемоній, що відображало велич і духовну силу української культури. Композитори того часу, такі як Микола Дилецький, залишили значний слід у музичній спадщині, створивши твори, які вражали гармонійністю і художньою виразністю. Завдяки зусиллям козацької старшини та інтелектуальної еліти партесний спів не лише став уособленням козацького барокового стилю, але й заклав основи для подальшого розвитку національної музичної традиції.

Гетьмани й старшина не лише будували храми, а й виступали меценатами іконописців. Козацьке барокове малярство характеризується багатством символів, пишністю і ретельною деталізацією. Ікони цього періоду, такі як «Покрова Богородиці» чи «Богородиця з козацьким покровом», відображають синтез релігійних мотивів із національною культурою [23, с. 98].

Одним із ключових аспектів козацької державності було збереження та розвиток української мови, яка стала основою для формування літературної та освітньої традиції. У XVII–XVIII століттях, у добу бароко, українська мова зазнала суттєвого піднесення, що відобразилося у розширенні її функцій як у

релігійній, так і в світській сфері. Саме в цей період мова стала потужним засобом збереження національної ідентичності, яка перебувала під тиском політичних і культурних впливів інших держав.

Доба бароко принесла нові жанри та форми, які збагачували українську літературу. Церковна риторика, проповіді, вірші, панегірики, драми й полемічні твори написані українською мовою, демонстрували її багатство й виразність. Особливої уваги заслуговують поетичні збірки, які стали втіленням барокової стилістики. Вірші цього періоду відзначалися пишністю форми, рясністю метафор і алегорій, а також глибоким філософським змістом. Така творчість не лише сприяла збереженню мови, а й заклала основи для подальшого її розвитку [6, с. 32].

Одним із найяскравіших представників української барокової літератури був Іван Величковський. Його творчість стала взірцем поезії доби бароко, яка гармонійно поєднувала релігійну тематику, філософські роздуми та витончену словесну гру. Величковський писав акровірші, хронограми, емблематичні поезії, що відзначалися складною структурою і символізмом. Його твори не лише свідчили про багатство української мови, але й сприяли її популяризації серед освічених верств суспільства. Завдяки таким авторам, українська мова набула статусу важливого інструмента культурного вираження та духовного розвитку.

Козацька культура також позначилася на драматургії. Шкільний театр, що розвивався при Києво-Могилянській академії, став яскравим прикладом барокового синтезу мистецтв. У ньому поєднувалися релігійні сюжети, алегорія та патріотична тематика, що відповідали духу доби.

Період козацької державності був часом зростання національної свідомості. Цьому сприяла активна участь козацької старшини у створенні літописів, що стали важливим елементом збереження історичної пам'яті. Літописи містили не лише факти, але й філософські роздуми, релігійну символіку, властиву бароковій естетиці [9, с. 15].

Окрім літератури, значного розвитку досягла освіта. Школи й колегіуми, засновані козаками, поширювали знання та сприяли вихованню нового покоління інтелектуалів, які розвивали барокову традицію в Україні. Освітні заклади відігравали важливу роль у збереженні культурної автономії козацького народу [23, с. 98]. Козацька держава забезпечила умови для розвитку барокового мистецтва у всіх його проявах. Вона сприяла формуванню унікального козацького стилю, який, попри європейські впливи, зберігав національну самобутність [6, с. 33]. Архітектурні шедеври доби козацького бароко стали символами національного духу. Храми, побудовані у цей період, зберігають риси пишності, що поєднували європейську традицію з місцевими декоративними елементами.

Козацька державність відіграла визначальну роль у становленні козацького бароко, створивши сприятливі умови для розвитку унікальної культури, яка гармонійно поєднала європейські та національні традиції. Завдяки політичній автономії, яку забезпечувало козацтво, стали можливими масштабні культурні ініціативи: будівництво храмів, створення літературних і музичних творів, розширення системи освіти. Бароковий стиль, що панував у мистецтві, архітектурі, літературі й музиці, відображав не лише естетичні ідеали епохи, але й прагнення українців до духовної і культурної самостійності. Цей синтез став джерелом національної гордості, адже культура бароко підкреслювала самобутність козацького народу навіть в умовах політичної залежності та зовнішніх впливів [9, с. 16].

Епоха козацтва стала часом справжнього культурного розквіту, який залишив глибокий слід у національній спадщині. Завдяки меценатській діяльності козацької старшини з'явилися архітектурні шедеври, витончені літературні твори, багатоголосний партесний спів та інші досягнення, що донині залишаються цінними пам'ятками української культури. Бароко стало не лише віддзеркаленням естетичних пошуків свого часу, але й важливим засобом утвердження національної ідентичності. Саме через культурні здобутки цієї доби український народ зумів зберегти свою самобутність у

складних історичних обставинах. Таким чином, козацька державність XVIII століття стала основою для розвитку національної культури України, що зберігала свою самобутність навіть в умовах зовнішніх і політичних викликів. Підтримка православної церкви, розвиток української письменності та мистецтва, культурні досягнення, зокрема в архітектурі та музиці, сприяли становленню культурної самобутності України як важливої частини європейської цивілізації.

Козацька державність XVIII століття відіграла вирішальну роль у формуванні української культури, виступаючи основою для її збереження і розвитку в складних історичних умовах. Завдяки автономії, яку забезпечував козацький устрій, українське суспільство змогло підтримувати та розвивати свою культуру, не зважаючи на зовнішні політичні та соціальні виклики. Козацька старшина, маючи вплив на культурну та освітню сферу, активно сприяла розбудові літератури, архітектури, музики та театру, закладаючи основи для розвитку барокового стилю в Україні. Культурні досягнення епохи козацтва, зокрема в архітектурі, мистецтві та літературі, стали важливими символами національної ідентичності, відображаючи як естетичні пошуки, так і прагнення до культурної самостійності. Бароко, що охопило всі аспекти життя українців цього часу, не лише відображало впливи європейських культур, але й зберігало глибокі національні традиції та цінності. Козацька держава створила умови для культурного процвітання, сприяючи розвитку освіти, створенню літературних і музичних творів, а також будівництву храмів та інших архітектурних пам'яток, що стали частиною національної спадщини. Цей культурний підйом зміцнив українську національну ідентичність, яка, навіть під впливом зовнішніх факторів, залишалась яскраво вираженою через мистецтво та наукову діяльність. Отже, епоха козацтва в Україні стала часом глибокого культурного розквіту, що допомогло зберегти національну спадщину і створити унікальну культурну традицію, яка й до сьогодні є важливим елементом української ідентичності в контексті європейської цивілізації.

2.2. Характеристика художнього стилю бароко та його прояви в європейській культурі

Бароко, як художній стиль, що розцвів у Європі в середині XVI – на початку XVIII століття, став важливим етапом в історії мистецтва, культури та філософії, визначаючи багатогранність епохи, яка була позначена контрастами, драматизмом і пошуками глибокого емоційного відгуку в глядачах. Він відрізнявся від попередніх стилів, таких як ренесанс, тим, що став більш орієнтованим на створення яскравих і експресивних образів, що передавали не тільки фізичну, а й духовну реальність, втілюючи складні почуття, конфлікти та контрасти. Однією з основних рис бароко було прагнення до емоційної інтенсивності, драматизму та великої виразності. Бароко не просто відображало світ, а прагнуло його підняти до нових висот, вражаючи споглядальників величчю і глибиною. Візуальне мистецтво, архітектура, музика та література цього стилю прагнули створити ефект присутності, залучаючи глядача до спільного переживання зображеного.

Бароко також характеризувалося надмірною декоративністю, що знаходила відображення у витончених деталях, складних композиціях і багатстві форм. Важливу роль відігравала і динаміка: форми бароко часто здаються рухливими, а простір — безмежним, що створювало відчуття безперервного розвитку. Це стиль, що завжди прагнув до гіперболізації, майже театралізуючи кожен елемент, будь то архітектурна споруда чи картина. Архітектура бароко була вперше розроблена в Італії на початку XVII століття, і найбільше її прояви можна побачити у великих соборах, палацах та площах, що сповнені величі та монументальності. Споруди бароко відзначалися експансією простору, обертанням форм і значною декоративністю. Одним з найбільш знаменитих архітектурних творів бароко є собор Святого Петра в Римі, спроектований Карло Мадерно і Бертольдо Бароччі. У ньому можна побачити характерну для бароко гру з простором та вражаючу динамічність форм.

Також великими архітектурними творами цього періоду є палаці в Парижі, Відні та Санкт-Петербурзі, де багато уваги приділялося масштабним фасадам, декоративним елементам і складним інтер'єрам, які прагнули створити враження величі та краси. У живопису бароко розвивався принцип глибоких контрастів — контрасту світла і тіні, емоційного навантаження, руху та динаміки. Картини цього періоду часто зображали релігійні або міфологічні сцени, наповнені драматизмом і насиченістю кольорів. Одним із найвідоміших майстрів бароко в живопису був Караваджо, який створював картини, що вражали своєю інтенсивною грою світла і тіні, поглибленими емоціями героїв та реалізмом. Скульптура бароко, зокрема в Італії, також активно використовувала динаміку, витончено виражаючи рух і емоції через матеріали та форми. Одним із видатних представників цієї дисципліни був Джанлоренцо Берніні, чия скульптура «Екстаз святого Терези» стала символом ідеалів цього стилю. Музика бароко відзначалася високим рівнем емоційності, експресії та контрастів. Відомі композитори цієї епохи, такі як Йоганн Себастьян Бах, Георг Фрідріх Гендель та Антоніо Вівальді, створювали твори, що стали основою для розвитку класичної музики в наступні століття. Їхня музика була сповнена складних мелодій, динамічних змін і глибоких емоцій. Література бароко була також глибоко пов'язана з релігійними мотивами, філософськими питаннями буття і душі, а також з проблемами моралі та суспільного порядку. Літературні твори часто виконували функцію не лише розваги, а й проповіді, підкреслюючи важливість духовних пошуків і особистісного розвитку.

Бароко мав великий вплив на всі сфери європейської культури. З одного боку, це був стиль, що виник в католицькому середовищі як засіб боротьби з реформацією і відродженням протестантських ідеалів. З іншого боку, бароко стало символом епохи контрреформації, періоду монархічного абсолютизму і розвитку національних держав. Він втілював прагнення до демонстрації влади та величі, до підкорення і захоплення аудиторії.

В Україні бароко мало свої особливості, які відображали культурні та релігійні традиції місцевого народу, а також процеси формування національної ідентичності в період козацької державності. Мистецтво цього періоду стало основою для розвитку унікальної національної культури, яка поєднувала європейські впливи з місцевими традиціями.

В архітектурі бароко характерними були пишність і грандіозність форм, динамічність ліній і багатство декоративних елементів. Архітектори прагнули створити відчуття простору, руху та емоційного піднесення. Яскравими прикладами барокової архітектури є собор Святого Петра у Ватикані, зокрема роботи Лоренцо Берніні, палац у Версалі у Франції та церква Іль Джезу в Римі. Ці споруди вражають своєю величчю і складними композиціями, які об'єднують архітектуру з декоративним мистецтвом.

Важливим аспектом барокової архітектури було використання світла як засобу художньої виразності. Вітражі, розташування вікон і дзеркал створювали гру світла і тіні, що підсилювало відчуття драматизму. Окрім цього, архітектурні елементи, такі як куполи й колони, підкреслювали висхідний рух, символізуючи прагнення до небесного.

Живопис бароко характеризувався експресивністю та драматичністю. Художники, такі як Мікеланджело Караваджо, Пітер Пауль Рубенс і Рембрандт, використовували світлотінь для створення емоційного ефекту. Їхні твори часто зображували релігійні, міфологічні чи історичні сюжети, акцентуючи увагу на рух, емоції та взаємодію персонажів.

Музика бароко стала однією з найбільш впливових складових цього стилю. У цей період сформувалися нові музичні жанри, такі як опера, ораторія, кантата та концерт. Композитори Йоганн Себастьян Бах, Георг Фрідріх Гендель і Антоніо Вівальді створили твори, які заклали основи європейської музичної традиції. Їхні композиції вирізнялися багатоголоссям, контрастами та глибиною емоцій.

Барокова музика не обмежувалася релігійними темами. Вона активно використовувалася у світських жанрах, зокрема в придворних балах і

театральних постановках. Інструментальна музика отримала значний розвиток, зокрема завдяки створенню нових інструментів і вдосконаленню техніки гри [6, с. 34].

Література бароко вирізнялася складною образністю, багатством метафор і алегорій. Вона часто зверталася до тем життя, смерті, спасіння та людської гріховності. У творах цього періоду релігійна символіка поєднувалася з філософськими роздумами. Серед найвідоміших письменників бароко — Луїс де Гонгора в Іспанії, Джон Донн в Англії та Андреас Грифиус у Німеччині [23, с. 98].

Театр бароко також досяг значного розвитку. Він поєднував пишність декорацій, складні костюми та музичний супровід, створюючи видовищність, яка вражала глядачів. Драматичні твори того часу підкреслювали конфлікт між добром і злом, роздумували про людську природу й долю.

Одним із визначальних елементів бароко була його здатність до синтезу. Цей стиль об'єднував різні види мистецтв, створюючи гармонійні й багатогранні композиції. Архітектура, живопис, музика й скульптура часто доповнювали одна одну, що надавало творам бароко універсальності.

Скульптура в стилі бароко стала невід'ємною частиною архітектурних композицій. Вона відзначалася динамічністю, емоційністю й багатою деталізацією. Одним із найвідоміших скульпторів цієї епохи був Лоренцо Берніні, чії роботи, такі як «Екстаз святої Терези», демонструють майстерність у передачі руху та емоцій.

Бароко мало глибокий вплив на релігійне життя. Воно стало засобом впливу на віруючих, особливо у контексті Контрреформації. Католицька церква активно використовувала мистецтво бароко для підсилення духовного впливу, роблячи богослужіння більш емоційно насиченими та видовищними.

Водночас, бароко розвивалося і в протестантських країнах, де його адаптували до місцевих традицій. Наприклад, у Нідерландах, які залишалися протестантськими, цей стиль виявився у живописі Рембрандта та Франса Галса, де основний акцент робився на побутових сценах і портретах.

Секуляризація бароко, особливо в музиці й живописі, стала важливим етапом у його розвитку. Світські теми, такі як сцени придворного життя, побутові сюжети та пейзажі, дозволили мистецтву вийти за межі виключно релігійної сфери [6, с. 35]. Бароко було відображенням і водночас засобом осмислення протиріч епохи. У ньому поєднувалися раціоналізм і містика, релігійність і прагнення до земної насолоди, гармонія і драматизм. Цей стиль відповідав духу часу, коли Європа переживала значні політичні, соціальні та релігійні зміни. Європейська культура бароко залишила глибокий слід у світовому мистецтві. Вона вплинула на розвиток багатьох напрямів, заклавши основи для подальших епох, таких як класицизм і романтизм. Сьогодні бароко продовжує викликати захоплення своїми досягненнями, демонструючи здатність мистецтва створювати нові сенси й емоційно впливати на людину. Його велич і багатогранність залишаються прикладом гармонійного поєднання естетики та духовності, що надихає сучасних митців і дослідників. Бароко — це стиль, що сформував нову естетику, здатну передати велич, драму та емоційний резонанс. В Європі цей стиль відобразив конфлікти і пошуки духовного і морального осмислення світу, що виявлялося як у мистецтві, так і в архітектурі, музиці та літературі. Бароко стало культурною відповіддю на виклики часу, демонструючи як зовнішню розкіш, так і внутрішнє прагнення до величі, що і досі надихає митців та глядачів. Бароко — це стиль, який виник наприкінці XVI століття в Італії та охопив більшість європейських країн у XVII–XVIII століттях. Цей період став відповіддю на виклики епохи, зокрема на кризу гуманістичних ідеалів Відродження, протистояння між католицькою та протестантською церквами та загальні соціальні зміни. Бароко прагнуло до гармонізації протиріч і створення глибокого емоційного впливу, що виявлялося у всіх сферах мистецтва. Таким чином, бароко стало одним із найбільш визначних явищ в історії європейської культури, що поєднувало художню досконалість із глибоким духовним змістом. Його вплив продовжує жити, залишаючись символом культурного розквіту та пошуку гармонії у світі протиріч.

2.3. Українське "козацьке бароко" та його прояви в національній культурі

Українське "козацьке бароко" стало не лише важливим етапом в історії українського мистецтва, а й основним елементом культурної ідентичності, який формувався на тлі політичних, релігійних та соціальних змін XVII-XVIII століть. Цей стиль, як частина загальноєвропейського бароко, набув особливих рис, що відображали унікальні обставини української історії, зокрема, козацької державності, православної віри та боротьби за національну самобутність. Бароко стало в Україні важливим культурним феноменом, що виник на межі важливих історичних подій: Козацької революції, створення Гетьманщини, визвольних змагань та боротьби за збереження національної ідентичності. Це був період, коли культура повинна була виконувати функцію не тільки естетичного виразу, а й стратегії збереження національної пам'яті, моральних цінностей, а також духовної ідентичності народу, що перебував під постійним тиском зовнішніх загроз.

Козацька держава, яка утворилася в середині XVII століття, забезпечила умови для розвитку барокової культури в Україні. Вона надала простір для формування самобутньої духовної та матеріальної культури, що поєднувала європейські впливи з місцевими традиціями, народними звичаями і релігійними уявленнями.

Однією з найбільш яскравих ознак "козацького бароко" є архітектура. Храми, побудовані в цей період, стали своєрідними символами духовного відродження та політичної незалежності українського народу. Архітектурний стиль бароко в Україні не був однозначним наслідуванням європейських зразків, а швидше інтеграцією західноєвропейських форм із українськими народними традиціями, що створювало унікальну, оригінальну стильову течію. Серед найбільш визначних пам'яток цього стилю варто зазначити Покровську церкву у м. Бахмач, святогірські монастирі, а також Софійський собор у Києві, що, хоч і збудований раніше, однаково продовжує впливати на розвиток архітектури доби козацького бароко. Характерною рисою цієї

архітектури є велика кількість декоративних елементів, величезні куполи, масивні стіни, що разом із внутрішніми розписами створюють ефект величі і духу національного відродження. Іншим важливим аспектом "козацького бароко" є література, яка у цей період в Україні стала одним із основних інструментів формування національної свідомості. Літературні твори того часу часто поєднували релігійні теми з патріотичними мотивами, що зображали боротьбу за збереження незалежності, мужність козацького воїна, а також висловлювали ідеї про Божу справедливість і народну свободу.

Однією з важливих форм літератури того часу стали літописи, що виконували роль не тільки історичного документа, а й духовного наставлення, яке допомагало зберегти пам'ять про важливі події та осмислити місце українського народу у світовій історії. Літописи були переповнені релігійною символікою, глибокими філософськими роздумами, що відповідали духу барокової естетики.

Бароко в музиці стало відображенням емоційної насиченості цього стилю. Музика барокового періоду в Україні, зокрема в козацьких колах, була тісно пов'язана з церковними обрядами та релігійними святами. Патріотичні пісні, духовні канти та хорові твори допомагали формувати національну свідомість, одночасно зберігаючи національні традиції.

Особливе місце в культурі того часу займала козацька музика, яка часто поєднувала елементи народної творчості з бароковими мотивами, що надавали їй вишуканості та глибини. Хоровий спів, кантати та інші музичні твори стали важливими елементами як духовного життя, так і національного самовираження. "Козацьке бароко" стало не тільки відображенням культурних і духовних пошуків епохи, а й важливим засобом утвердження національної ідентичності в складні часи. У цей період українська культура переживала важкі часи боротьби за незалежність, постійну загрозу з боку сусідніх держав і необхідність збереження духовної та культурної автономії. Бароко, як синтез релігії, мистецтва, філософії і народних традицій, стало

основою для формування культурної самобутності, яка зміцнювала національний дух.

Воно допомогло українцям зберегти свою самобутність навіть в умовах політичної та культурної залежності, а численні творчі досягнення стали важливими віхами в історії національної культури, мистецтва і духовності.

У XVII столітті в православній церкві України починає поширюватися гармонійний спів, спочатку запозичений від іноземних композиторів, які очолювали придворні хори. Водночас активно розвивається багатоголосне аранжування давніх церковних мелодій. Нововведення поступово, хоча й із певними труднощами, проникають і в іконопис [8, с.65].

З погляду геополітики, економіки, культури та соціального устрою Україна XVI–XVII століття вирізнялася надзвичайною різноманітністю. У той період на українських землях одночасно перебували в обігу різні види грошей – дукати, талари, якви, шостаки, орлянки, шаги, чехи, осьмаки, тимфи тощо. Українські поети творили латинською, польською, книжнослов'янською та розмовною українською мовами. Населення сповідувало православ'я, уніатство, кальвінізм, соцініанство, римо-католицизм, а в містах поряд із русинами мешкали греки, поляки, вірмени, євреї та татари.

Попри таку строкатість, Україна зберігала культурну єдність. Основою цього стало збереження традицій у сільському середовищі, яке, навіть за певних змін, залишалося стійким і консервативним. При цьому селянська культура адаптувала елементи професійного мистецтва – архітектури, живопису, музики, а також книжної традиції, надаючи їм власного, народного звучання, тісно пов'язаного з релігійним світоглядом [17, с.49].

У будівництві західноукраїнських регіонів до елементів романського стилю додавалися особливості дерев'яного храмового зодчества. Писемні пам'ятки, включно з адміністративними актами та рукописними Євангеліями, часто створювалися саме в сільській місцевості. Навіть серед козацької

верхівки панувало тяжіння до селянської естетики, що проявлялося, зокрема, у перевазі до іконопису та портретного живопису [8, с.66].

Подібно до культури контрреформації, українська культура цього періоду зосереджувалася навколо слова. Символізм, геральдика, алегоричні образи та багатозначність висловлювань були характерними для творчості XVI–XVII століття.

Інтелектуальний центр тогочасного культурного життя формувався навколо професорів Києво-Могилянської академії, більшість яких прибула до Києва з Галичини за ініціативою Петра Могили. До цієї групи входили Йосиф Кононович-Горбацький та його учні – Інокентій Гізель, Іоасаф Кроковський та інші. Саме люди з цього кола або їхні послідовники створили знамениту працю «Синопис» (1674), що довгий час слугувала підручником історії для українців, білорусів та росіян. Також під керівництвом Гізеля було підготовлено нове видання «Києво-Печерського патерика» (1674), яке стало однією з найпоширеніших книг для домашнього читання. Пізніше значну роль у цьому інтелектуальному осередку відігравав Лазар Баранович, а серед його соратників були Інокентій Гізель, Іоаникій Галятовський, поет Іван Величковський, Дмитро Туптало (св. Дмитрій Ростовський), митрополит Київський Варлаам Ясинський та інші [25, с.16].

Як видно, українська інтелігенція того часу складалася переважно з освіченого духовенства. Ці діячі писали вірші, ставили драматичні вистави та інтермедії за участю студентів і міщан, викладали музику й філософію, а також активно займалися книгодрукуванням у лаврській друкарні, розповсюджуючи освітню та релігійну літературу.

1667 року вперше згадується вертеп – ляльковий театр, який із часом набув значної популярності. Найбільше глядачів приваблювали комедійні інтермедії, що ставилися як у вертепних виставах, так і на студентських сценах у XVII столітті.

Окрім книжної поезії, яку культивували в церковних і освітніх колах, продовжувала існувати усна народна творчість – пісні та думи. Виконання

народної поезії було привілеєм спеціальних майстрів – кобзарів і лірників, які утворювали цехові братства. Вони користувалися переважно двома музичними інструментами: бандурою (кобзою) та лірою. Братства мали чітку систему учнівства, процедури іспитів та посвят, а також власну ієрархію. Відомий навіть документ, виданий Богданом Хмельницьким одному з цехмістрів кобзарів, який надавав йому право керувати своїм цехом від імені гетьмана. Кобзарі та лірники вели кочовий спосіб життя, подорожуючи не лише українськими землями, а й відвідуючи Валахію, Молдову, Туреччину, Польщу та німецькі князівства [8, с.67].

У поетичному жанрі виділяють три основні форми народного вірша: речитатив, пісенний і говірковий. Народні пісні мають різні розміри, що варіюються від щедрівок і колядок до епічних, лірницьких пісень та коломийок, і вони характеризуються прив'язкою до різних регіонів України. З історико-культурної точки зору особливу увагу привертає епічна поезія, оскільки вона містить важливі світоглядні теми та сюжети. На цей період припадає становлення потужного епічного центру в Наддніпрянщині, у центрально-східній частині України. Поряд із думами, активно розвивається жанр балади, що має літературні корені [17, с.50].

У підручнику М.В.Кордона наводиться великий фактичний матеріал про стан української освіти, літератури та мистецтва у другій половині XVII – XVIII століттях, а також про роль гетьмана І.С. Мазепи в цьому процесі. Зокрема, він наголошує на важливому внеску народної поетеси Маруся Чурай (1625 – 1653) у розвиток української пісенної культури XVII століття. Чурай є автором таких популярних пісень, як "Віють вітри, віють буйні", "Ой, не ходи, Грицю, на вечорниці" та "За світ встали козаченьки". Остання пісня, за легендою, була написана під враженням розлуки з коханим Григорієм Бобренком, що служив у полку гетьмана Б.Хмельницького, і стала улюбленою козацькою похідною піснею [8, с.68].

Другу половину XVII – першу половину XVIII століття можна вважати часом розквіту жанру історично-мемуарної прози. Серед важливих

історичних творів цієї епохи виділяються три основні козацькі літописи: "Літопис Самовидця", літописи Григорія Грабянки та Самійла Величка. Авторство "Літопису Самовидця" остаточно не визначене, але є припущення, що його створив Роман Ракушка-Романовський. Всі три літописи охоплюють події в Україні з 1648 року до початку XVIII століття. Особливістю цих літописів є те, що автори змальовують реальність не такою, якою вона була, а такою, якою, на їхню думку, мала бути [17, с.51].

У другій половині XVII століття книгодрукування в Україні продовжувало розвиватися, а провідну роль у цьому процесі відігравала друкарня Києво-Печерської лаври. За цей період тут було надруковано понад 120 книг, більшість з яких склалися з 500–1000 сторінок. В 1664 році друкарня вперше видала буквар, і з того часу ця традиція тривала майже 200 років. Лаврські видання розповсюджувалися не тільки в Україні, а й у Росії, Білорусі, Молдавії, Сербії та інших країнах [17, с.51].

Відзначимо, що в другій половині XVII – першій половині XVIII століття значного розвитку досягло козацьке мистецтво, зокрема українська музика. Одним із найвідоміших композиторів того часу був Микола Дилецький, який також здобув популярність як музичний теоретик, хоровий диригент та педагог. Його праця "Граматика музикальна" заклала основи партесного співу, де важливим аспектом була синхронізація звучання хору та груп голосів без супроводу [8, с.69].

"Граматика музикальна" Миколи Дилецького стала першою важливою музично-теоретичною працею, що послужила посібником для композиторів, теоретиків музики та викладачів співу.

Наприкінці XVII — на початку XVIII ст. відзначається понад 20 років державної діяльності гетьмана Івана Мазепи (1640–1709), однієї з найсуперечливіших постатей в українській історії. Незважаючи на суперечливі політичні оцінки, його внесок у культурне життя України є беззаперечним. Мазепа був важливим меценатом, і його культурницька діяльність відіграла значну роль у розвитку української культури.

Особливу увагу Мазепа приділяв розвитку Києво-Могилянської академії, яка в його часи часто згадувалася як Могиляно-Мазепинська. Гетьман забезпечив академії офіційний статут завдяки грамотою Петра I, і дбав про її матеріальну підтримку, збагачуючи бібліотеку та зводячи нові будівлі для навчального закладу. Мазепа також часто відвідував академію, заохочуючи студентів до патріотизму, духовності та демократичних ідеалів.

Відомий український історик мистецтв Д.В. Антонович назвав період гетьманування Мазепи "другою золотою добою козацького мистецтва", відзначаючи його значний вклад у розвиток культурної спадщини. Мазепа активно підтримував будівництво храмів, в тому числі в Києві, де збудовано Братський та Микольський монастирі, церкву Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі, а також багато інших святинь в різних містах України. Загалом, до 20 храмів були реставровані або збудовані завдяки його підтримці.

Мазепа також був прихильником літератури та розвитку "високого стилю" в українській літературі, де мали вплив його сучасники — Єпифаній Славинецький, Симеон Полоцький, Дмитро Туптало та інші. Сам Іван Мазепа був освіченою людиною, володів високим розумом і був талановитим поетом, зокрема автором популярної пісні "Всі покою щиро прагнуть, а не в єден гуж всі тягнуть..." [17, с.52].

Художній талант Івана Мазепи проявився не лише в його літературних здібностях, а й у музиці. Він був талановитим музикантом, чудово грав на бандурі та співав козацькі думи і пісні, серед яких були й його власні твори. Це свідчить про багатогранність його таланту, який охоплював різні сфери культурної діяльності.

І.Мазепа також вражав своїм високим культурним рівнем. У Батурині він мав величезну бібліотеку, яка містила книги різними мовами. Гетьман був відомий своєю освітою і знанням багатьох мов: української, польської, латинської, італійської, німецької, французької, а також татарської, що було підтверджено його сподвижником Пилипом Орликом. Ці мовні здібності

дозволяли Мазепі спілкуватися з людьми різних національностей, що підкреслювало його інтелектуальні та дипломатичні таланти.

Мазепа став символом епохи, і його постать отримала відображення в літературі різних країн, зокрема в працях таких відомих авторів, як О. Пушкін, К. Рилєєв, Ф. Булгарін, Ю. Словацький, Вольтер, Гюго, Дж. Байрон, Д. Сміт і багато інших. Сергій Білоконь зазначає, що про І.Мазепу написано 67 художніх творів у зарубіжній літературі.

Українське "козацьке бароко" стало важливим культурним явищем, яке стало не лише мистецьким, а й політичним інструментом для збереження національної ідентичності в період боротьби за незалежність. Бароко в Україні стало мостом між європейськими та національними традиціями, і його вплив на культуру країни відчувається й до сьогодні. Відомий український філософ Мирослав Попович відзначає, що Україна, будучи частиною християнського світу східного обряду, в той час належала до культурної зони, в якій барокові впливи сприяли розвитку місцевої культури. У XVII ст. барокові впливи сформували унікальну староукраїнську барокову культуру, яка продовжувала свій розвиток у XVIII столітті.

Барокова культура, що сформувалася в Україні в XVII–XVIII ст., відрізнялася своєю пишністю, емоційністю та драматизмом. Це був період активного розвитку національної культури в умовах боротьби за автономію, духовну і політичну свободу. І.Мазепа, як меценат, відігравав значну роль у розвитку не лише релігійного, а й загальнонаціонального мистецтва, підтримуючи багато художніх і літературних проєктів, а також створюючи матеріальні умови для їхнього існування.

У період бароко в Україні особливо активно розвивалася архітектура, живопис, література і музика. Архітектура барокового стилю, яку підтримував І.Мазепа, зокрема через будівництво храмів, монастирів, палаців, стала важливою частиною культурної спадщини. Її характеристики включають величезні куполи, пишні фасади, багатство декоративних елементів. Крім того, в цей період було закладено основи для розвитку

українського живопису, особливо іконопису, що став важливою частиною православної церкви. Не менш важливою складовою барокової епохи в Україні було літературне відродження. Література того часу була проникнута патріотизмом, національним почуттям, а також релігійною темою. Творчість таких письменників, як Симеон Полоцький, Феофан Прокопович, Єпифаній Славинецький та інші, набувала все більшого значення в умовах боротьби за збереження національної ідентичності. Окрім того, поезія і проза того часу часто перепліталися з політичною тематикою, що ще більше підкреслювало важливість культури в національній боротьбі.

Музика в епоху бароко також здобула важливе значення в культурному житті України. Високий рівень музичної освіти та мистецтва, розвиток хорового співу, музичних ансамблів, а також створення нових музичних творів стали невід'ємною частиною української культури того часу. І.Мазепа, як музикант, також сприяв розвитку музичного мистецтва в Україні, підтримуючи творчість народних музикантів і композиторів.

Таким чином, козацьке бароко стало не лише культурним, а й політичним феноменом, який сприяв зміцненню національної ідентичності, розбудові культурних традицій та утвердженню духовної свободи України. Барокова епоха стала важливим етапом у розвитку української культури, залишивши глибокий слід в архітектурі, літературі, музиці та інших формах мистецтва, що й далі впливали на подальший розвиток національної культури в Україні.

Висновки до розділу II

Дослідження феномену бароко в українській культурі козацтва XVIII століття дозволяє простежити складний взаємозв'язок між історичними, соціокультурними та художніми процесами, що визначали обличчя української культури цього періоду. Козацька державність XVIII століття стала не лише політичним, але й культурним фундаментом, на якому

формувалася унікальна національна ідентичність. Гетьманщина забезпечувала умови для розвитку мистецтва, науки, освіти, а також активно підтримувала створення храмів, шкіл та культурних центрів, які зберігали й примножували духовні традиції українського народу. Бароко, будучи домінантним стилем європейської культури XVII–XVIII століть, в Україні отримало особливу форму, адаптовану до місцевих традицій та естетичних уподобань. У той час як європейське бароко часто акцентувало на величності й драматизмі, українське "козацьке бароко" втілювало синтез релігійної символіки, народної естетики й локальної самобутності. Українське бароко проявило себе у всіх сферах національної культури: архітектурі, іконописі, літературі та музиці. Архітектура доби вирізнялася багатоярусними храмами, витонченим декором і вертикальною спрямованістю композиції, що символізувала духовне піднесення. У живописі бароко знайшло відображення в іконописі, який поєднував канонічність із глибокою емоційністю та народними мотивами. Література цього часу прославляла ідеали мужності, релігійності й патріотизму. Феномен "козацького бароко" став унікальним прикладом культурної адаптації європейських тенденцій, що сприяв формуванню української національної свідомості. Він відображав як боротьбу за самобутність у контексті зовнішніх впливів, так і здатність української культури інтегрувати ці впливи, створюючи щось нове й оригінальне. Таким чином, "козацьке бароко" стало не лише стилем, а й ідеологією епохи, яка об'єднала духовні й естетичні цінності українського народу, перетворивши їх на основу національного культурного надбання.

РОЗДІЛ III. ВПЛИВ КОЗАЦЬКОГО БАРОКО НА УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРУ XVIII СТОЛІТТЯ

3.1. Релігійно-естетичні засади «бароковості» в архітектурі козацької доби

Архітектура козацької доби XVIII століття є одним із найяскравіших проявів «козацького бароко» в Україні, що в свою чергу відіграло важливу роль у формуванні національної культурної ідентичності. Цей стиль, насичений релігійною символікою та естетичними принципами бароко, став відображенням не лише духовних прагнень епохи, а й глибоких соціальних та культурних процесів, які відбувалися в Україні під час становлення козацької державності. Бароко в архітектурі козацької доби поєднувало релігійні уявлення з естетичними ідеалами того часу. Однією з основних особливостей цього стилю є використання барокових форм і принципів у будівництві храмів, що стали важливими осередками релігійного життя. Величні церковні комплекси, зокрема монастирі і собори, не лише виконували свої безпосередні функції, але й ставали своєрідними символами духовної і національної самобутності українського народу. Архітектори втілювали у своїх творах не лише духовну велич, а й прагнення до національного відродження.

Барокова архітектура в Україні також відзначалася використанням національних елементів, таких як дерев'яні конструкції, характерні для традиційного українського будівництва, що давало змогу створювати унікальний стиль, збережений на перехресті західноєвропейських барокових впливів і традицій української культури.

Барокова архітектура в Україні була невід'ємно пов'язана з православною релігією, що мала особливе значення для козацької державності та культурної самобутності. Церква в козацьку добу не тільки

виконувала релігійну функцію, але й була символом національної боротьби, збереження національних традицій та духовної єдності.

Однією з основних особливостей архітектури цієї доби є поєднання величності форм із релігійною символікою. Куполи, високі дзвіниці, різноманітні декоративні елементи — всі ці ознаки в архітектурі храмів козацької доби мали не тільки естетичне значення, але й несли глибокий духовний зміст. Великі куполи, які розміщувалися над храмами, символізували зв'язок між землею і небом, втілюючи ідеї божественного порядку та величі. Крім того, барокова архітектура часто використовувала алегорії та метафори, що доповнювали духовну суть храмів. Декор храмів, розписів, іконостасів і фасадів відображав не лише релігійні мотиви, а й національні символи, що були важливими для козацької ідентичності. Наприклад, використання традиційних для українського мистецтва мотивів, таких як стилізовані рослинні орнаменти чи візерунки, додавало храмам особливого національного колориту. Крім загальної характеристики стилю, важливим аспектом є аналіз конкретних архітектурних пам'яток, що стали символами «козацького бароко». Однією з таких пам'яток є церква Святого Юра у м. Дрогобич, побудована в середині XVIII століття. Її архітектура поєднувала як традиційні для українського будівництва форми, так і елементи, характерні для європейського бароко. Це свідчить про той синтез, який став характерним для козацької архітектури того часу.

Не менш важливими є храми, що збудовані в період гетьманщини, зокрема Покровська церква у Бахмачі та Софійський собор у Києві, що, хоча і були збудовані раніше, втілюють елементи козацького бароко. Всі ці храми вирізняються складними архітектурними формами, високими куполами, численними декоративними елементами, що надають їм урочистості та величі. Також важливим аспектом є внутрішнє оздоблення церков, яке виконувалося за принципами барокової естетики. Величезні іконостаси, розписані стіни, декоративні елементи в інтер'єрі храмів відображали багатство релігійної символіки, що мала свої глибокі релігійні корені та

водночас підкреслювала духовну велич. Яскраві кольори, різноманітні орнаменти, використання позолоти та складів для створення ефекту світла і тіні — все це сприяло створенню емоційного впливу на віруючих.

Мистецтво розписів, яке розвивалося в Україні в період козацької доби, також мало величезне значення в релігійній практиці. Величні фрески на стінах храмів, які зображували біблійні сцени, святі образи, а також історичні події, служили не лише для просвітлення віруючих, а й були важливими інструментами релігійної пропаганди.

З точки зору теорії культури, матеріали для дослідження козацької архітектури є обмеженими, і здебільшого вони стосуються сакральних пам'яток, зокрема тих, що відображають стиль «козацького бароко». Процес «етнізації» стилю, який формувався під впливом історичних подій, часто не отримував глибокого аналізу у працях з історії культури та мистецтва українського козацтва, і залишався здебільшого термінологічним поняттям. Дослідники, залежно від поглядів, коливалися між повним запереченням або ідеалізацією феномену «козацької бароковості», що визначало напрямки й перспективи вивчення його етнічних, духовних та художньо-стильових складових.

На мою думку, саме «бароковість» козацької архітектури, що ґрунтується на глибокому синкретизмі православних традицій та народної естетики, є винятковим феноменом української художньої культури XVII–XVIII століть, яке потребує подальшого дослідження в культурологічному контексті як важливий аспект національної культури.

Як було згадано раніше, виникненню специфічного етнонаціонального стилю – «козацького бароко» – сприяли соціокультурні фактори, серед яких народні традиції, козацька природа та морально-психологічні принципи бойового братства. Ці аспекти детально висвітлені в попередніх розділах. Унікальність «бароковості» в архітектурі козацької доби полягає в особливій естетиці святого ставлення, яка поєднує святковість і театральність буття з

глибокою релігійністю українських козаків, створюючи унікальну сферу сакрального в духовній культурі.

Особливості козацької архітектури можна повною мірою розкрити лише за умови визначення її стильових рис та духовних джерел, що потребує детального аналізу збережених пам'яток і вивчення культурного середовища, з якого вони походять.

У Придніпров'ї релігійні основи православної архітектури мають глибокі корені, адже цей регіон був одним із перших християнських осередків Київської Русі. Легенди й історичні джерела підтверджують, що на цих землях проповідував святий апостол Андрій Первозваний, а також святий князь Володимир і княгиня Ольга, що підтверджується як народними переказами, так і археологічними знахідками, зокрема хрестиками з рожевого шиферу, характерними для київської культури княжих часів, знайденими в водах Дніпра [36, с. 15].

Дослідження козацької архітектури повинно проводитися в контексті розвитку загальної архітектури України барокової доби, у якій сакральна архітектура займала ключове місце. В. Александрович зазначав, що світське будівництво не мало такого значення на українських землях, як храмова архітектура, яка у другій половині XVII–XVIII століть розвивалася найактивніше, і храмові споруди стали основними пам'ятками архітектури цього періоду [37, с. 839].

У цей час в українській церковній архітектурі панувала вертикальна організація простору, що втілювала духовне начало в релігійно-естетичному синкретизмі — злитті віри та краси [37, с. 840]. Оскільки архітектура в Україні розвивалася нерівномірно, необхідно враховувати естетичні відмінності в регіональних варіантах. Як зазначав Г. Логвин, українське бароко не було єдиним стилістичним явищем, оскільки західноукраїнська архітектура була під великим впливом польського та західноєвропейського бароко, а в Східній Україні (Гетьманщині) поєднувались елементи

західноєвропейського та російського бароко з народними мотивами композиції [38, с. 10-23].

Релігійно-естетичні засади «бароковості» в архітектурі козацької доби стали важливим фактором формування національної самобутності українського народу. Це був період, коли архітектура не тільки служила релігійним цілям, але й виражала національну гордість і політичну незалежність. Злиття західноєвропейських барокових традицій з українськими національними елементами сформувало унікальний стиль, який і сьогодні залишається важливою частиною національної культурної спадщини.

3.2. Краса "внутрішньої" людини в духовній культурі козацького бароко

Для глибоко релігійного українського суспільства XVII-XVIII ст. краса «внутрішньої» людини, що відображає духовну цінність, трактується як набуття людських чеснот (добродетелей), які відповідають православному вченню. Виникає питання: чи актуальне для нас нині Православ'я, яке було прийняте в Україні-Русі понад тисячу років тому, зі своїми догматами та вимогами праведного життя? Життя вказує на необхідність повернення до цих цінностей для зупинення моральної, духовної й правової деградації сучасної суспільної свідомості. Адже Православ'я несе вічні цінності: Істину, Мудрість, Добро, Красу, Любов; воно спрямовує людину на духовне самовдосконалення, на любов до ближнього, що є основою соціального здоров'я, морально-правової культури [8, с.72].

Видатні православні подвижники благочестя виявляли високі моральні стандарти, виконуючи релігійні та соціально-правові заповіді. Бурхливі XVII-XVIII ст. стали часом, коли Україна подарувала світу таких святих, як свт. Петро (Могила), свт. Феодосій (Углицький), свт. Димитрій (Туптало), свт. Іоанн (Максимович), свт. Антоній (Стаховський), свт. Іоасаф (Горленко), свт. Софроній (Кристалевський), свт. Павло (Конюскевич), свт. Арсеній

(Мацеевич), прп. Паїсій (Величковський) та інші. Всі вони плекали «внутрішню» людину, досягаючи святості як найвищої форми духовного здоров'я [25, с.16]. Згідно з православним віровченням, святість є виявом Богоподібності, ознакою стягання Святого Духа, кульмінацією духовної краси через благі думки й діяння.

У культурі українського бароко краса «внутрішньої» людини, як духовне здоров'я, є важливим елементом парадигми софійності, тобто мудрого лаштування буття. Шлях до самовдосконалення бачили через християнський спосіб життя та наслідування образу Христа (*imitatio Christi*), що дозволяє говорити про естетику аскетизму (В. Бичков). У мистецькому мисленні краса «внутрішньої» людини символічно передається через образ «сад», естетику світла, флористичні мотиви, де у зовнішніх естетичних формах втілюються мудрість, духовність і краса праведного життя.

Парадигму софійності в контексті здорового способу життя можна аналізувати на трьох рівнях: сотеріологічному, апокатастасичному та метафізичному. Ці рівні є умовними категоріями для філософсько-естетичного дослідження духовної культури та здоров'я. Особистісне спасіння постає як процес сходження по «драбині» чеснот, що символізує очищення людської душі. Людина, яка проходить цей шлях, отримує «сім дарів Святого Духа та п'ять талантів», поступово наближаючись до вищої Мудрості – Трієдиного Бога. Початковою сходинкою цього шляху є Страх Божий, який веде до покаяння та очищення від гріхів, сприяючи катарсису.

Апокатастасичний рівень можна розглядати через метафору «повернення блудного сина» в християнській традиції. Через покаяння («метанойю») людина досягає духовного зростання за принципом сходження до Первообразу, узгоджуючи свою волю з Волею Божою. Цей процес включає наслідування чеснот Христа, що відбувається «внутрішньою» людиною. Стягання чеснот пропорційно очищенню від пристрастей та досягненню духовного здоров'я. Згідно з ученням свт. Димитрія (Туптала), очищений розум відображає «Царський образ» Христа, що входить у

контекст «екології позитивної думки» [17, с.54]. Вітчизняна естетична антропологія, що наслідує Христа, є близькою до загальнохристиянської та візантійської традиції, включаючи ісихастське вчення про Фаворське Світло.

Метафізика софійності в українському бароко розглядається як Боже домобудівництво, яке піклується про людські долі та долі православних країн. Провидіння та Промисел Божий є «ізообразуючими» аспектами Премудрості Божої [6]. У поєднанні з сотеріологічним рівнем, метафізичний рівень софійності розкривається через два напрямки: сходження Софії-Логосу до людини (втілений Христос) та піднесення людини до Бога, кульмінацією чого є досягнення святості як ідеалу «святотіждності» (В. Личковах), «краси» (С. Аверінцев, А. Царенок). Таким чином, всі рівні парадигми софійності взаємопов'язані і проникають один в один, виявляючись в етичних та естетичних аспектах праведного і здорового способу життя [8, с.74].

Із історії естетичної думки, зокрема барокової протоестетики, можна зазначити, що феномен краси «внутрішньої» людини часто асоціюється з святістю, яка в художньому мисленні бароко передається через образ «саду», флористику та естетику світла. Цей феномен духовної краси має діалектичний характер. У релігійному мистецтві святість вважається вищою формою людської краси, яка виражається через ідеали «агіагативної» краси (від грецьк. *agios* «святий» і *agathos* «добрий»). Ідеал святості передається через художні образи «саду», «квітів», «світла», що стають символами краси, що проявляється у природі, набуваючи «калістичних» характеристик (від грецьк. *kallos* «красивий»). Таким чином, виявляється процес естетизації «внутрішньої» краси людини через поетичні символи, зокрема, метафору «саду».

Образ прекрасного саду у свідомості барокового християнина асоціюється з благочестивим життям. Це життя, яке прагне повернутися до ідеалу — до життя в Едемському саду до гріхопадіння, тобто до життя з Богом. Метафора «вертограду Богородиці» символізує чистоту та

безгрішність, а райські квіти й дерева уособлюють людські чесноти та внутрішню красу [8, с.75].

Отже, образ «саду» виступає як символ чеснот та праведного життя, що відповідає ідеалу людського існування. Дерево, згідно з ученням свт. Димитрія (Туптала), символізує душу людини [9, с.33]. Тому не випадково говорять про «сад душі», де квіти й дерева — це людські чесноти. В українській бароковій літературі зустрічаються твори, де цей образ є центральним. Григорій Сковорода в своїй збірці «Сад Божественних Пісень» розмірковує над «внутрішньою» людиною та важливістю «плекання саду душі», де квітами є невинність, а плодами — любов і мир. Цей «сад» наповнює людину духовною радістю та втіхою, що приносить солодкість серця [25, с.16].

Духовна радість наповнює людину, і вона, подібно до маленької пташки, «співає пісні» своєму Творцю, виражаючи Йому свою вдячність і пошану. Цей «сад душі» перебуває в серці людини. У духовно здоровій особистості розцвітає «небесний сад», що відображає барокову діалектику «вищого-нижчого», «внутрішнього-зовнішнього».

Образ дивосаду як «райського саду» виникає з підсвідомої частини етнокультури і має характерні риси: «добрі плоди дерев», «спів птахів». Тому метафори «сад» і «птах (пташка)» в козацькому бароковому естетичному дискурсі символізують чисту людську душу, красу внутрішньої людини [17, с.55].

Отже, архетип і топос «саду» займали одне з головних місць у бароковому естетичному та художньому дискурсах. Цей образ виконував функцію естетизації та моральних настанов, коли йшлося про етичний бік життя людини того часу, відповідаючи художньому принципу мальовничості. Популярність архетипного топосу «сад» (дивосад, вертоград) також пояснюється його багатогранністю, що дозволяло виділяти необхідні естетичні аспекти для кожної духовної ситуації. Топос «саду» давав широкі можливості для реалізації принципу калокагатії в творчій діяльності

вітчизняних діячів доби бароко, де через конотації «дивосаду» пов'язувалися добро і краса, духовне благо і природна досконалість [8, с.76].

До топосу «саду» естетично сполучаються мотиви «квітів», «плодів» та «дерева, що приносить добрі плоди». Останні можуть бути частиною топосу «саду» або використовуватися як окремі художні образи з метафоричним, алегоричним і символічним значенням краси «внутрішньої» людини.

Серед прекрасних квітів, що символізують людські чесноти та праведне життя, виокремлюють «кріни сільні» (польові лілеї) і «ружі» (тройанди). Так, титульний аркуш збірки проповідей Антонія Радивиловського — «Огородку Марії Богородиці» — майстерно використовує емблематичне мистецтво (поєднання тексту та книжкових гравюр), щоб розкрити прихований сенс цієї естетичної символізації, спрямованої на духовне вдосконалення, плекання краси «внутрішньої людини», звертаючи увагу на морально-етичні та естетичні аспекти її духовного здоров'я [17, с.56].

Повна назва цього твору — «Огородок Марії Богородиці rozmaїтими словесними квітами на свята Господні, Богородичні та інших святих... насаджений». Уявлення автора таке: цей дивовижний сад з прекрасними квітами знаходиться в Києво-Печерській Лаврі, і його господарка — сама Богородиця, яка стоїть з піднятими руками в молитовному жесті Оранти (головний храм Лаври з часів Київської Русі — собор Успіння Богородиці). Нижче зображено Ісуса Христа, який проходить серед звичайних квітів. З небес ангели з благодатними устами дмуть вітром на цей прекрасний квітник. Поряд із Ісусом — підпис: «Гряди, Боже, і повій у вертограді моєму», що відсилає до слів біблійної «Пісні Пісень»: «Піднімись, вітре, з півночі і принесись з півдня, повій на сад мій, — і поллються аромати його!» (Пісн. 4:16). Інший підпис: «Снійде брат мій до вертограду свого зібрати кріни» відсилає до наступного вірша: «пішов до саду свого, до квітників ароматних, щоб пасти в садах і збирати лілеї» (Пісн. 6:2) [8, с.76].

Флористична естетика краси «внутрішньої людини» проявляється і через наступний підпис: «Послухайте притчі, синове, і прозябнете, яко

рожа», що відсилає читача до «Книги Премудрості Ісуса, сина Сираха»: «Вислухайте мене, благочестиві діти, і зростаєте, як троянда, що росте на полі при потоці; благоухайте, як ливан, квітніть, як лілея, розточайте благоухання і співайте пісню; благословляйте Господа у всіх справах; величайте Його ім'я і прославляйте Його хвалою Його, піснями устен й гусльми» (Сир. 39:15-20).

Художник гравюри у книзі А. Радивиловського, немовби «граючись» текстами, фактично вправно «оперує» ними. Його завдання — створити натяк, метафоричний «посил», що спонукає глядача до інтертекстуального з'єднання одного тексту з іншим, утворюючи цілісний «мета-текст», який передає духовне знання та його естетичне осмислення через символіку гравюри [17, с.57].

На одній із гравюр згаданого стародруку святі зображені у вигляді квітів, що розташовані в нижній частині композиції по обидва боки. Центральним елементом є дерево, на гілках якого квіти — це прославлені святі. Таким чином, краса святості й духовна гармонія передані через естетику квіткового світу.

Мотив «квітів» і «плодів» знаходить своє відображення і в бароковому збірнику «Тріодь цвітна» (Ч., 1685), що також розкриває концепцію внутрішньої духовної краси. Важливою для розуміння естетичних поглядів доби козацького Бароко є передмова Лаврентія Крщоновича, яка виступає своєрідним «даром» архієпископу Лазарю Барановичу від Троїцько-Іллінської друкарні. Чернігівські стародруки, зокрема «Тріодь цвітна», видавалися у Троїцько-Іллінському монастирі й сприймалися як «духовний квіт» та «виноград» чернігівського «виноградника» [8, с.77].

Лазар Баранович, немов духовний пастир, випасає свою паству на лугах, де розцвітають «злачні» квіти, «благовонні кріни» (ароматні лілеї), «квіт польний» (польові квіти), «квіт удольний» (квіти, що зростають у низинах), а також «ружі» (троянди). Саме тому Крщонович називає його «архієреєм грядущих благ» [17, с.58].

У своїй передмові Лаврентій Крщонович уподібнює «Тріодь цвітну» до квітів, лілей і троянд, оскільки ця книга містить піснеспіви, що прославляють Господні та Богородичні свята, а також вшанування святих від Великодня до неділі Всіх святих. Саме тому піснеспіви «Тріоді цвітної» можна розглядати як духовні квіти, що естетично прикрашають церковні свята.

Далі Крщонович ніби нанизує один флористичний образ на інший, створюючи витончене «мереживо» символічних квітів, наповнене алегоричними поясненнями. У цьому простежується формування барокового естетичного тезаурусу, де флористика виступає метафорою духовної краси [25, с.16].

Образ кріну символізує духовну чистоту. У «Тріоді цвітній» цей символ наповнюється широкими релігійно-естетичними конотаціями: він уособлює і мудре вчення Лазаря Барановича [9, с.112], і Божественні Таїнства, що «дарують благоухання воскресіння» та містять у собі «сяйво життя вічного» [8, с.36]. Коли ж «Тріодь цвітна» прославляє Воскресіння Христове, тоді вона сама стає символічним «кріном», адже «сповіщає убіління світлості вічної».

У тексті розглядається символіка троянди, яка в християнській традиції асоціюється з кров'ю Тіла Господнього та стражданнями Христа. Лаврентій Крщонович використовує образ троянди в терні для алегоричного позначення Христових мук: «почервлена кров'ю Христовою» троянда символізує не лише терновий вінець, а й усі інші страждання Спасителя [17, с.59]. Лазар Баранович у листі до Симеона Полоцького також порівнює скорботи людського життя з трояндою у терні: «[Увінчаному терном] Господеві благоугодно, аби ми були як троянди в терні; інакше, без цих колючок, не вийшло б нічого доброго» [2]. Він також наводить прислів'я: «Що золотів піч, то праведнику скорботи», наголошуючи на виховній ролі страждань у духовному становленні людини.

Образ троянди має ще одне значення – символ молитви. На деяких гравюрах Іоанна Щирського, створених у віленський період його творчості, присутній мотив троянди, що позначає молитву до Божої Матері [8, с.78].

Флористична символіка троянди з'являється і в назвах збірників духовних творів. Так, у проповідницькому збірнику Антонія Радивиловського «Вінець Христов» (К., 1688) титульний аркуш оформлено у вигляді вінця з троянд, у серцевині яких розміщені сцени з церковних свят. Також у барокових збірниках-анфологіонах (цвітословах) зберігається мотив квітів. Наприклад, на титульному аркуші «Анфологіону», виданого в Новгород-Сіверському у 1678 році, зображено розгалужені стебла з квітами, у яких знаходяться зображення святих. Це цілком виправданий художній прийом, оскільки сама назва збірника — «Анфологіон» — означає «квітослов» або «трифолог». Його зміст — зібрання церковних служб святим, призначених для прославлення Бога, Божої Матері та угодників, що естетизується через квіткову символіку.

Відповідно до християнського вчення, духовними плодами є любов, радість і мир. Цей «потрійний плід» згадується і в листах Лазаря Барановича до Варлаама Ясинського [17, с.60]. Він ототожнює добрий духовний плід із благочестям і вважає Варлаама Ясинського «плодоносною галузкою» — людиною, що приносить добрі плоди, а отже, наділеною внутрішньою красою.

У народі існує прислів'я: «Добре дерево приносить добрий плід, а погане — не дає доброго плоду». У бароковій поезії зустрічається образ «дерева благоплідного», плоди якого — слава, честь та військова доблесть. У 1708 році в Києві було надруковано гравюрну тезу Іоанна Щирського «Корінь дерева благоплідного», присвячену графу Борису Шереметьєву. На цій гравюрі гілками «благоплідного дерева» є «гілки слави, честі та справ богатирських», на яких знаходяться «добрі (благі) плоди» — представники роду Шереметьєвих. Ця теза оспівує військові чесноти Бориса Шереметьєва та підкреслює важливість звияти й героїзму як духовної краси.

Такі елементи духовної спадщини української культури мають важливе значення для формування почуття здорового патріотизму. Барокові автори

ушлявлювали подвиги захисників Вітчизни як прояви внутрішньої краси, честі та слави людини [8, с.79].

Тріада «квітка» – «плід» – «благий плід» із «дерева багатоплідного» є поетичним вираженням калокагатії – єдності прекрасного (гарного) й корисного. У передмові Лаврентія Крщоновича до «Тріоді цвітної» вибудовуються метафори, засновані на подібності краси (привабливості), благості (добродетелі) та користі (духовного зиску).

Чернігівські друкарські книги поетично називали «квітами», оскільки вони, подібно до квітів, приносять плід: матеріальні квіти дають насіння, а книги – духовний плід у вигляді моральної користі, що виявляється у благочесті, праведному житті, добрих вчинках та чеснотах. Такий духовний плід є «прекрасним цвітом», тобто квіткою духовного здоров'я. Як квіти влітаються у вінець, так і книги формують «вінець премудрості». Барокове поєднання красивого-доброго з красивим-корисним спирається на давньоруський принцип софійності, що ототожнював калокагатійну красу з «лепотою» [17, с. 61].

Аналізуючи естетичну глорифікацію Бога, Богородиці, святих та проповідей як барокових словесних «квітів», можна провести аналогію між «красою мислення» та «екологією позитивної думки» (Л. Безукладова). Це також співвідноситься з «калістикою слова» – красою «внутрішньої» людини. Християнська традиція стверджує, що позитивне мислення – це основа духовного здоров'я, що відоме як «добрий помисл» (о. Паїсій Святогорець). Святі Отці наголошували на необхідності виховання «доброго помислу», тобто мислення про людей у доброму ключі, оскільки це впливає на стан «внутрішньої» людини. Недарма кажуть, що словом можна і вилікувати, і завдати шкоди [17, с. 62].

Естетика аскетизму та духовного здоров'я звертає увагу на «втримання язика», що є ключовим аспектом ісихазму. Преподобний Паїсій Величковський, будучи бароковим спадкоємцем цієї традиції, наголошує на взаємозв'язку між думкою й тілом, підкреслюючи єдність духовного та

фізичного здоров'я. Благочестиве життя спрямоване на особистісну досконалість, яка виявляється у красі «внутрішньої» людини.

Барокова традиція бачила в естетиці флористики не лише символіку духовного здоров'я, а й засіб виховання доброчесного життя. Квіти уособлювали різні чесноти, формуючи естетико-символічну мову, яка була зрозумілою для читачів та слухачів проповідей. Лаврентій Крщонович, Лазар Баранович та інші діячі козацького бароко використовували флористичні метафори, щоб передати ідею гармонії між зовнішнім і внутрішнім, тілесним і духовним. Особливого значення набувала троянда – символ Христових страждань, молитви та духовної чистоти. Вона зустрічається у церковній книжності, гравюрах і навіть у бароковій поезії як знак очищення душі через випробування. Терни, що супроводжують троянду, уособлювали тягар земного життя, який веде до спасіння.

Крім троянди, лілія також мала важливе місце у бароковій естетиці. Вона символізувала чистоту і премудрість, а в контексті церковних текстів – богонатхненне вчення та Таїнства, що дарують «благоухання воскресіння». Лілія стала не лише алегорією духовного життя, а й частиною концепції «духовного саду» – вертограду, в якому проростають святі. Цей образ закріпився у гравюрах та богослужбових книгах, зокрема в «Анфологоні» (1678), де святі постають у вигляді квітів, що прославляють Бога.

Барокова література й мистецтво активно використовували топос «дерева плодоплідного», що поєднував красу квітів і корисність плодів. Ця ідея знайшла відображення у проповідях та передмовах до книг, де духовні плоди ототожнювалися з доброчесністю, праведним життям і благочестям. Таким чином, барокові автори прагнули не лише естетизувати релігійний дискурс, а й надати йому морально-повчального характеру.

У цьому контексті барокове осмислення краси виходило за межі зовнішнього сприйняття й перетворювалося на шлях до спасіння. Через флористичні метафори автори того часу передавали ідею, що істинна краса – це краса душі, яка приносить «благий плід» праведного життя.

3.3. Бароковий іконопис в культурі українського козацтва

Бароковий іконопис, що виник у XVII–XVIII століттях, є унікальним явищем в історії українського мистецтва. У цей період українське козацтво, як культурний та соціальний феномен, стало одним із найважливіших чинників формування барокової традиції іконопису. Цей вид сакрального мистецтва не лише підкреслював духовну глибину православної віри, але й інтегрував у себе національну ідентичність та прагнення до самобутності.

Іконопис у стилі бароко вирізнявся своєю емоційністю, театральністю та багатошаровістю змістів. Ці особливості були виразно відчутні в мистецтві козацької доби, коли ікони набули нових художніх акцентів, зокрема яскравих кольорових гам, складних композицій і декоративності. Така стилістика була покликана не лише возвеличувати релігійні сюжети, а й підсилювати зв'язок між сакральним і повсякденним життям козацької громади. У культурі козацтва іконопис був глибоко вкорінений у традиціях православ'я. Ікони часто ставали центром духовного життя, виконуючи роль не лише релігійних символів, але й свідчення національного духу. Одним із найпопулярніших образів стала ікона Покрови Пресвятої Богородиці, яка уособлювала покровительство й захист для козацтва. В іконах цієї тематики Богородиця нерідко зображалася разом із козаками, що моляться, або гетьманами, які прославляють її. Таким чином, іконопис поєднував сакральне й історичне, створюючи унікальний культурний продукт, що мав національний характер.

Особливістю барокового іконопису була його здатність передавати глибокі емоції через динаміку композицій і виразність образів. Святі на іконах часто мали людські риси: їхні обличчя випромінювали не лише духовну благодать, а й щирість та співчуття. Використання багатих золотих і срібних орнаментів, а також розкішних кольорових акцентів, створювало ефект сяйва, який символізував божественну присутність.

Козацьке мистецтво іконопису також мало регіональні особливості. У різних куточках України з'являлися іконописні школи, які, хоч і базувалися на спільних традиціях, мали власні художні акценти. Наприклад, ікони Лівобережжя більше тяжіли до європейських впливів, тоді як Західна Україна інтегрувала польські та західноєвропейські барокові елементи.

Стиль бароко в українському іконописі утверджувався у XVII столітті по всіх українських землях [39, с. 64], але його формування в різних регіонах України було відмінним. Необхідно зазначити, що історія України, конкретні історичні події різнобічно впливали на формування й розвиток культурного середовища, що неоднаково позначалося на розквіті або тимчасовому занепаді іконописного мистецтва регіонів.

На Західній Україні стиль бароко в іконописі зазнав значного впливу європейських художніх традицій, зокрема польського і західноєвропейського бароко. Це відобразилося в більшій декоративності та орнаментальності композицій, використанні яскравих кольорів і елементів, характерних для католицької художньої традиції. Особливу роль у формуванні західноукраїнського іконопису відігравали монастирі та братства, які слугували осередками мистецької діяльності й сприяли поширенню нових стилістичних впливів. Натомість у Центральній та Східній Україні бароковий іконопис формувався під впливом козацької культури. Саме тут відбулося оригінальне поєднання європейських барокових тенденцій із традиційним православним каноном. Ікони цієї доби відзначаються емоційною насиченістю, динамікою композицій і багатством символіки. Образи святих у центрально-українських іконах часто підкреслюють велич і благородство, що відображає козацький ідеал героїзму та захисника віри.

На Лівобережжі стиль бароко в іконописі також мав свої особливості. Він поєднував елементи європейського бароко з традиціями народного мистецтва. Ікони цієї доби були менш орнаментованими, проте відзначалися глибокою духовністю й інтимністю образів. Часто тут створювалися

зображення, які більше відповідали канонам східного православ'я, але з виразним художнім акцентом на індивідуальність персонажів.

Важливо зазначити, що бароковий іконопис в українських землях розвивався на тлі історичних потрясінь, таких як визвольна боротьба, політичні зміни та впливи сусідніх культур. Ці фактори суттєво впливали на стильові особливості іконопису, його тематику та регіональні варіації.

Першовідкривачем у визначенні особливостей народної ікони став на початку XX століття збирач і знавець українського живопису Іларіон Свенціцький. Хоча вчений і не присвятив окремої праці народній іконі, він виділив дану категорію малярства, провів атрибуцію найвідоміших із них, дослідив іконографію, охарактеризував художні особливості [40].

Іларіон Свенціцький виявив, що народна ікона відрізняється не лише спрощеними формами іконографії, але й особливим колоритом, композиційною простотою та щирістю образів. Він підкреслював, що такі ікони не завжди відповідали канонічним нормам, зате часто відображали духовний світ і релігійні переживання самого народу. Це, на його думку, надавало народним іконам особливого емоційного та естетичного значення [40]. Однією з найважливіших рис народної ікони, за спостереженнями Свенціцького, було її пристосування до локальних традицій і потреб. Вона часто створювалася не професійними художниками, а народними майстрами, які втілювали у своїх роботах регіональні елементи та народні уявлення про сакральне. Такі ікони могли відрізнятися яскравістю барв, узагальненістю форм і певною наївністю зображення.

Свенціцький також звертав увагу на значення народної ікони як частини побутової культури. Вона була присутня в кожній хаті, використовувалася в релігійних обрядах і ставала носієм духовності в повсякденному житті українців. Унікальність народної ікони полягала у її здатності поєднувати сакральне з побутовим, зберігаючи при цьому глибокий релігійний зміст. Наукові праці Свенціцького стали основою для подальших досліджень народного іконопису. Його висновки вплинули на формування

уявлень про народну ікону як важливий елемент української художньої спадщини. Завдяки його роботі з'явилося усвідомлення того, що народна ікона — це не тільки спрощена копія професійного мистецтва, але й самобутній жанр, який має власні естетичні та духовні цінності.

Дослідження Свенціцького стали відправною точкою для багатьох істориків і мистецтвознавців, які згодом розвинули його ідеї та глибше занурилися у вивчення народного іконопису. Ця категорія мистецтва і сьогодні залишається важливим об'єктом наукового інтересу, адже вона відображає не лише релігійні вірування, але й душу українського народу.

Бароковий іконопис також відображав козацьку мораль і етику. У багатьох іконах простежується тема боротьби добра і зла, яка регулювалася з козацьким ідеалом захисту рідної землі. Ікони ставали своєрідними духовними маніфестами, закликаючи до мужності, віри та відданості.

Таким чином, стиль бароко в українському іконописі став не лише відображенням релігійних і духовних цінностей, але й втіленням унікального мистецького вираження української національної самобутності. Його регіональні відмінності є свідченням багатогранності культурного простору України, який, незважаючи на зовнішні впливи, зберігав свою ідентичність та творчу самостійність. Бароковий іконопис у культурі українського козацтва був явищем не лише мистецьким, а й соціально значущим. Він об'єднував елементи віри, національної ідентичності та естетики, залишаючи глибокий слід у культурній спадщині України. Цей вид мистецтва продовжує надихати й сьогодні, слугуючи джерелом розуміння духовного й культурного багатства козацької доби.

Висновки до Розділу III

Козацьке бароко — це не просто стиль, а глибокий культурний феномен, що залишив яскравий слід у мистецтві, духовному житті та архітектурі України XVIII століття. Його вплив простягається далеко за межі

окремих храмів чи ікон, формуючи цілісний образ епохи, коли релігія, естетика й національна ідентичність взаємопроникали й створювали унікальний синтез.

Архітектура козацького бароко, як ми побачили, уособлює візуальний прояв релігійної глибини та краси. Храми цієї доби стали символами духовного піднесення, водночас зберігаючи у своїх формах традиції народного мистецтва. У вертикальності їхньої організації, в гармонійних пропорціях та витончених декорах відчувається прагнення до ідеалу, до святого. Кожна деталь архітектурного ансамблю несе символічне навантаження, яке виражає єдність віри, національної гордості й естетичної досконалості. У духовній культурі козацького бароко центральне місце посідає концепція "внутрішньої" краси людини. Саме в цей час утверджується ідея, що зовнішня досконалість має бути відображенням чистоти душі. Релігійні трактати, іконографічні сюжети та народна творчість передають цю думку через образи праведників, козаків-характерників і святих. Ця внутрішня краса, як джерело моральної сили, була однією з основ, на яких ґрунтувалася духовна культура козацького бароко.

Бароковий іконопис став своєрідним дзеркалом епохи. У ньому знайшли відображення не тільки канонічні релігійні сюжети, але й життєвий світ українців: народні мотиви, регіональні особливості, навіть мрії й сподівання. Майстри іконопису бароко перетворювали кожен ікону на маленький театр, наповнений емоціями, динамікою та кольором. Це мистецтво поєднувало в собі глибоку релігійну символіку й прагнення до реалістичності, створюючи гармонію між небесним і земним.

Козацьке бароко в усіх своїх проявах — архітектурі, іконописі, літературі — було віддзеркаленням духу свого часу. Це мистецтво, що народилося в умовах боротьби за національну ідентичність, змогло поєднати величне й просте, народне й елітарне. У ньому звучить голос народу, який через творчість виразив свою віру, цінності та прагнення до свободи.

ВИСНОВКИ

Феномен козацького бароко є унікальним явищем української культури, яке сформувалося в умовах складних історичних і соціокультурних трансформацій XVIII століття. Ця культурна форма не лише відобразила національну самобутність українського народу, але й стала засобом інтеграції української культури у ширший європейський контекст.

Козацьке бароко як культурний феномен гармонійно поєднало європейські естетичні традиції з автентичними українськими мотивами. У ньому знайшли відображення духовні цінності, етичні ідеали й естетичні вподобання українського козацтва, які черпали натхнення з глибокої релігійності та народної творчості.

У рамках дослідження було виявлено, що феномен козацького бароко потребує комплексного підходу, що поєднує мистецтвознавчі, історико-філософські та культурологічні методи. Ключовими аспектами є дослідження культурної взаємодії між православною традицією та європейськими бароковими впливами, а також визначення естетичних і духовних параметрів, що характерні для цієї культурної форми. Такий підхід дозволяє не тільки з'ясувати особливості розвитку барокових стилів в Україні, але й зрозуміти їх роль у національній ідентичності.

З'ясовано, що козацьке бароко формувалося в умовах соціальних і політичних змін, пов'язаних з утворенням козацької держави, її боротьбою за незалежність та зростанням національної самосвідомості. Релігійні та етичні принципи, що втілювались у козацькому житті, стали основою для розвитку барокової естетики в Україні. Важливими передумовами також були тісні культурні зв'язки з іншими європейськими країнами, зокрема Польщею та Московією, що впливали на художні традиції.

Бароко в українському контексті мало свої особливості, зокрема, глибоке сполучення православних традицій із західноєвропейськими естетичними принципами. Архітектура, іконопис і література відображали

бароковий ідеал поєднання величі та духовності, але адаптовані до українських реалій і традицій. В українському бароко важливе значення мали емоційний та релігійний зміст, що зберігався в мистецьких формах.

Аналіз проявів козацького бароко показав, що це явище найбільше виявилось в архітектурі та іконопису. Церква як основний осередок культури стала центром створення барокових споруд з характерною вертикальністю, пишністю та релігійною символікою. Іконопис барокового періоду відзначався використанням яскравих кольорів, театральності в зображеннях, прагненням до духовної величі. Література ж у цей час почала розвивати нові жанри, пов'язані з релігійними і моральними темами.

Релігійно-естетичний аспект козацького бароко став важливим чинником у розвитку духовного життя доби. Симбіоз релігійної віри з естетичними уявленнями створював атмосферу святості і величі, що відображалось в архітектурі та мистецтві. Барокова архітектура та іконопис ставали засобами не лише вираження релігійних ідей, але й формування моральних цінностей і відображення духовної сили козацького народу.

Козацьке бароко має велике значення для збереження національної культурної спадщини, оскільки воно стало важливим етапом у розвитку української культури, який дозволив зберегти елементи національної ідентичності в складних історичних умовах. Збереження і дослідження барокових пам'яток сьогодні сприяє відновленню національної самосвідомості та розвитку сучасної української культури, допомагаючи знаходити нові шляхи поєднання традицій і сучасних тенденцій в мистецтві.

Таким чином, козацьке бароко є не лише культурним явищем, але й потужним фактором, що визначив культурну й духовну ідентичність українського народу в XVIII столітті, і продовжує відігравати важливу роль у формуванні національної культури сьогодні. Дослідження засвідчує, що козацьке бароко стало унікальним засобом культурної комунікації. Його прояви в архітектурі, іконописі та літературі були не лише виявом мистецької майстерності, а й символом духовного піднесення народу. Зокрема,

архітектура козацької доби із її вертикальною спрямованістю і символічністю відобразила прагнення до духовного оновлення та гармонії.

Особливу увагу заслуговує бароковий іконопис, що став синтезом канонічного мистецтва та народної естетики. Його театральність, яскравість і глибока релігійна символіка створили образи, які втілювали ідею *Sacrum* як сутності духовного життя.

Розвиток козацького бароко був тісно пов'язаний із козацькою державністю, яка підтримувала культурне піднесення. Гетьмани, старшина та громади активно сприяли будівництву храмів, створенню ікон, розвитку літератури та освіти. Козацька культура, укорінена в традиціях народного побуту, релігії та етики, стала тим підґрунтям, яке забезпечило унікальність українського бароко.

Отже, козацьке бароко – це не лише естетичний стиль, але й філософія, яка відображала синергію віри, творчості й національної ідентичності. Воно демонструє, як українська культура, перебуваючи під впливом зовнішніх факторів, зберігала власну автентичність і здатність до творчого переосмислення.

У сучасному контексті дослідження козацького бароко має важливе значення для збереження національної спадщини. Воно надихає на пошук шляхів до гармонійного поєднання традицій і новацій, а також є нагадуванням про те, що культура є ключем до формування ідентичності та духовного багатства нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Д. Козацьке бароко. Українська культура: Лекції. Київ: Либідь, 1993. С. 110–126.
2. Білецький П. Козацьке мистецтво XVII–XVIII століть. Київ: Наукова думка, 1978. С. 45–67.
3. Грицай М.С. Барокова література України. Історія української літератури у восьми томах. Київ: Наукова думка, 1967. Т. 2. С. 152–170.
4. Жолткевич Н. Бароко в українській літературі. Харків: Видавництво Харківського університету, 1997. С. 90–112.
5. Ісаєвич Я.Д. Українська культура барокової доби. Український історичний журнал. 1991. №3. С. 45–58.
6. Крекотень В. Козацьке бароко в історії світової культури. Київ: Дніпро, 1989. С. 30–49.
7. Лазарев В. Козацьке бароко: Європейські впливи та національні особливості. Вісник Київського університету. 2012. №6. С. 24–37.
8. Левитський Г. Барокові мотиви у творах української літератури XVII століття. Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». 2001. №5. С. 70–85.
9. Мишанич О. Літературний процес барокової доби в Україні. Київ: Академія, 2000. С. 12–18.
10. Нарбут Д. Бароко в українській архітектурі. Українська архітектура XVII–XVIII століть. Київ: Будівельник, 1995. С. 54–72.
11. Овчаренко Ф. Символіка козацького бароко. Київ: Наукова думка, 1998. С. 23–38.
12. Павленко Ю. Філософія бароко: Український контекст. Філософська думка. 2003. №2. С. 15–28.
13. Раєвський М. Барокова культура в українській літературі. Київ: Либідь, 2001. С. 75–92.

14. Сивак Л. Козацьке бароко: Естетика та літературна традиція. Київ: Дух і Літера, 2005. С. 50–66.
15. Сіліна Л. Барокова символіка в українському мистецтві. Вісник Харківського національного університету. 2010. №7. С. 18–29.
16. Смолій В.А. Козацьке бароко: Між культурою і політикою. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. С. 101–120.
17. Соловей М. Музична культура козацького бароко. Наукові праці Національної музичної академії України. 1999. №4. С. 40–55.
18. Ткаченко А. Барокова література України: Проблеми жанру. Київ: Либідь, 1996. С. 135–150.
19. Федорук О. Іконографія козацького бароко. Козацьке мистецтво. 1994. №2. С. 22–36.
20. Чижевський Д. Історія української літератури: Барокова доба. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1956. С. 290–308.
21. Шевчук В. Козацьке бароко і його поетика. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2001. С. 10–25.
22. Шевчук В. Філософія бароко: Поетика простору. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. 2008. №3. С. 12–27.
23. Яременко В. Література бароко в Україні. Київ: Радянська школа, 1988. С. 98–113.
24. Ясько О. Українська барокова традиція в європейському контексті. Науковий вісник Чернівецького університету. 2013. №4. С. 33–47.
25. Юрченко Л. Барокова культура у творах українських письменників. Київ: Вид-во КНУ, 2015. С. 65–82.
26. Ляшко С. М. Наукова біографія Я. П. Новицького : проблеми теорії і практики // Музейний вісник. Запоріжжя, 2010. № 10. С. 220-229.
27. Історичні постаті України : історичні нариси : зб. / упоряд. та авт. вст. ст. О. В. Болдирєв. Одеса : Маяк, 1993. 384 с.

28. Стецюк В. В. Ювілейні дубовобалківські читання // О. М. Поль і розвиток гірничої промисловості в Криворізькому басейні : матеріали громадських читань. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2002. С. 3-10.

29. Титов В. В. Основні віхи життя та діяльності О. М. Поля // О. М. Поль і розвиток гірничої промисловості в Криворізькому басейні : матеріали громадських читань. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2002. С. 11-15.

30. Колодний А. М., Филипович Л. О. Релігійна духовність українців. Львів : Логос, 2006. 183 с.

31. Огієнко І. І. Українська церква. Нариси з історії української православної церкви : у 2-х т. Т. 1-2. Київ : Україна, 1993. 284 с.

32. Плохій С. Наливайкова віра : Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / авториз. пер. з англ. та ред. С. Грачова ; Інститут Критики. Київ : Критика, 2005. 494 с.

33. Макаров А. М. Світло українського бароко. Київ : Мистецтво 1994. 288 с.

34. Шевчук В. Муза Роксоланська. українська література XVI–XVIII століть у 2 кн. Кн.1. Ренесанс. Раннє бароко. Київ : Либідь, 2004. 400 с.

35. Українська культура в європейському просторі : книга для студентів і викладачів вищих навчальних закладів / Ю. П. Богуцький [та ін.]. Київ : Знання, 2007. 679 с.

36. Яворницький Д. І. Дніпрові пороги : географічно-історичний нарис. Дніпропетровськ : Промінь, 1989. 142 с.

37. Історія української культури : у 5 т. Т. 3 : Українська культура другої половини XVII–XVIII століть / НАН України ; гол ред. Б. Є. Патон. Київ : Наукова думка, 2003. 1246 с

38. Логвин Г. Н. Українське бароко в контексті європейського мистецтва // Українське бароко та європейський контекст / [гол. ред. А. К. Федорук]. Київ : Наукова думка, 1991. С. 20-31.

39. Степовик Д. Історія української ікони X–XX століть. 2-е вид., стереотип. Київ : Либідь, 2004. 440 с.

40. Пещанський В, Свенціцький І. Іконописна техніка та її джерела. Львів : Національний музей у Львові, 1932. 20 с.

ДОДАТКИ

Додаток Б

Додаток А

Франциск Смуґлевич: «Смерть Яна Ходкевича в Хотині», серед присутніх - П.Конашевич-Сагайдачний в червоному

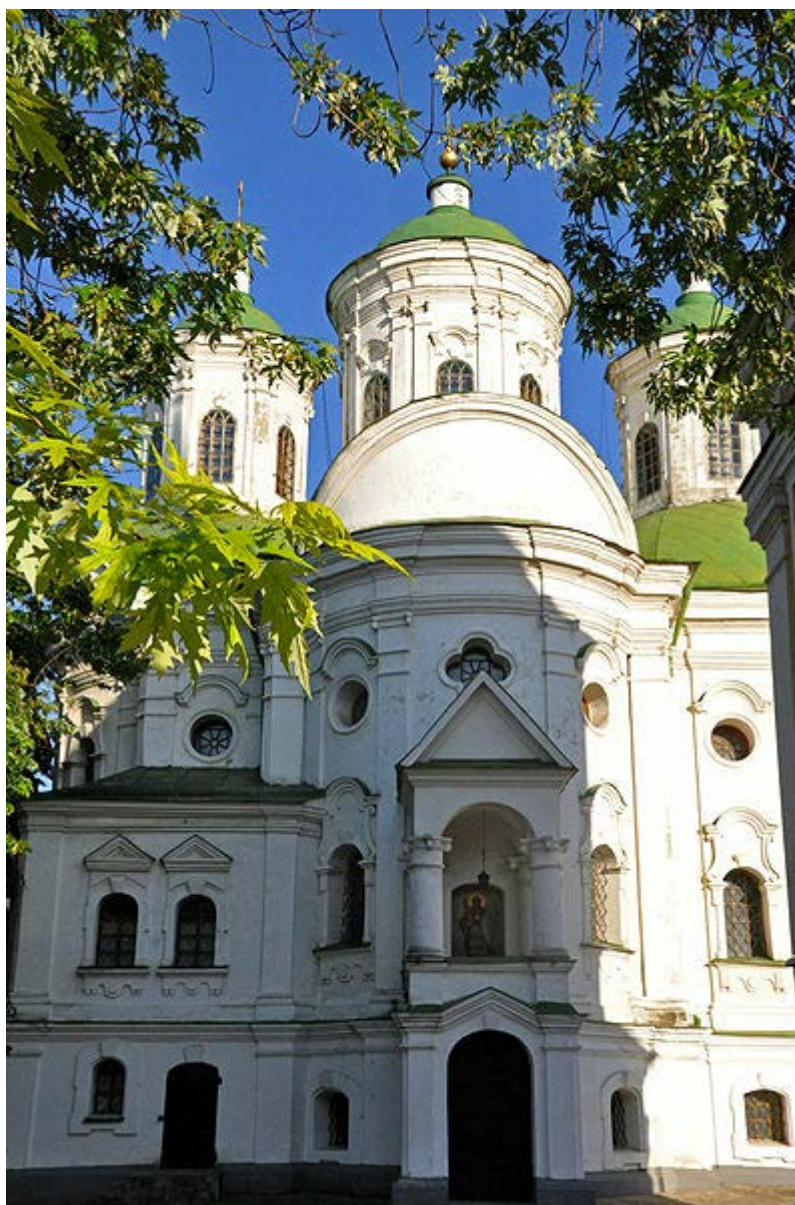
Худ. невідомий, XVII ст. Митрополит Петро Могила

Додаток В

Георгіївська церква Видубицького монастиря в Києві. 1696 р.

Тризубоподібний Покровський собор (Харків). 1689 р.

Триzubоподібна Покровська церква (Київ). 1766 р.

Катерининська церква в м. Чернігів. 1715 р